

A FORDÍTÁS ARCAI 2017

A fordítás arcai 11
című konferencia előadásaiból

Szerkesztette:
Vermes Albert

A FORDÍTÁS ARCAI 2017

A FORDÍTÁS ARCAI 2017

A FORDÍTÁS ARCAI II című KONFERENCIA ELŐADÁSAIBÓL

Szerkesztette:
Vermes Albert

Líceum Kiadó
Eger, 2018

Szerkesztette:
Vermes Albert

Nyelvi lektor:
Báthory Kinga

ISBN 978-615-5621-69-7 (pdf)

A kiadásért felelős
az Eszterházy Károly Egyetem rektora
Megjelent az EKE Líceum Kiadó gondozásában
Kiadóvezető: Nagy Andor
Felelős szerkesztő: Zimányi Árpád
Nyomdai előkészítés, borítóterv: Csombó Bence
Megjelent: 2018-ban

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó.....	7
FÁY TAMÁS	
A fordítási folyamat empirikus vizsgálatának módszerei	8
SZÉP BEÁTA	
The Semantic Analysis of Terms, with Special Regard to the Phenomenon of Polysemy within Specialist Languages.....	15
VERMES ALBERT	
Pragmatikai explicitáció a Dhammapada egy magyar fordításában.....	30
PETERECZ ZOLTÁN	
A fordítás mint kódfejtés – egy diplomata naplóbejegyzései.....	45
STRICKLAND-PAJTÓK ÁGNES	
A posztkoloniális olvasat újraírása Zadie Smith NW című regényének magyar fordításában.....	57
KÉPES JÚLIA	
„Wulfomtól távol vágytól vergődtem” A Wulf és Eadwacer című óangol elégia fordításának néhány izgalmas problémája.....	66
A kötet szerzői	74

ELŐSZÓ

2017. november 23-án tizenegyedik alkalommal került megrendezésre az Eszterházy Károly Egyetem Anglisztika és Amerikanisztika Intézetének, illetve Fordítástudományi Kutatócsoportjának szervezésében *A fordítás arcai* című fordítástudományi konferencia. A Magyar Tudomány Ünnepe alkalmából megrendezett tudományos találkozósorozaton az elmúlt években az egyetem különböző egységeinek oktatói-kutatói mellett hazai és külföldi meghívottak mutatták be a fordítás gyakorlatának és kutatásának különböző területein elért eredményeiket. A konferencia egyik célja, hogy lehetőséget és alkalmat nyújtson a fordítás kutatásában jelentősen különböző szemléletmódot képviselő nyelvészeti, nyelvfilozófiai, irodalmi stb. megközelítések bemutatására, ütköztetésére és termékeny párbeszédére. Mint azt a korábbi években az előadásokat követő beszélgetések bizonyították, az eltérő megközelítési módok iránti nyitottság új megvilágításba helyezhet sok alapvetőnek gondolt fogalmat is, mint például a fordíthatóság, az idegenség, az ekvivalencia, a szószerintiség vagy éppen a fordítási hiba. A vizsgált fordítási jelenségek tekintetében is igen sokarcú konferencia másik hangsúlyos célja a fordítással kapcsolatos ismeretterjesztés, a fordítástudomány eredményeinek megismertetése a közönséggel, ezen belül is elsősorban a fordítás iránt érdeklődő egyetemi hallgatókkal.

Jelen kötetünkben az idei konferencián elhangzott tíz előadás szerzői közül hatan mutatják be a fordítás, illetve a fordítástudomány egy-egy arcát: három nyelvész, két irodalmár és egy kultúrakutató. Azt reméljük, az Olvasó is ugyanúgy örömet leli majd ezen arcok szemlélésében, mint mi magunk.

A szerkesztő

FÁY TAMÁS

A FORDÍTÁSI FOLYAMAT EMPIRIKUS VIZSGÁLATÁNAK MÓDSZEREI¹

1. Bevezetés

A fordítástudományt megalakulása óta érik interdiszciplináris hatások. A 60-as években a kontrasztív és a generatív grammatika, valamint a kommunikációelmélet hatott rá, a 70-es években a szövegnyelvészet, a 80-as években a szemiotika, a 90-es években pedig a kognitív pszichológia felől is megközelítették. Ezzel párhuzamosan a kutatók figyelme a fordítás eredményének vizsgálatáról egyre inkább áthelyeződött a folyamat vizsgálatára. A kutatás homlokterében az a kérdés állt, hogy fordítás közben mi zajlik a fordító fejében, ami egy fekete dobozként (black box) nem teszi lehetővé a kognitív folyamatokhoz való közvetlen hozzáférést. Az alábbi tanulmány arra vállalkozik, hogy bemutassa a fordító fejében végbemenő folyamat vizsgálatának módszereit, kitérjen előnyeikre és hátrányaikra, majd pedig – elsősorban oktatási szempontból – felvázolja fordítástudományi jelentőségüket.

2. A forrásnyelvi és célnyelvi megközelítés

Kezdetben a célnyelvi, illetve forrásnyelvi szövegek egybevetéséből, tehát egy statikus, eredményorientált vizsgálatból próbáltak következtetéseket levonni a fordítási folyamattal kapcsolatban. Az ilyen célból alkalmazott módszerek közül talán ez szolgáltatja a legkevésbé megbízható adatokat, hiszen a létrejött szöveg csak egy hosszú, nem lineáris folyamatról készült lineáris logikán alapuló pillanatfelvételnak tekinthető. A fordítási folyamat azonban – hasonlóan a beszédfolyamathoz – egy nem lineáris tevékenység, amiből az következik, hogy ha a fordítók eltérő utat járnak be, akkor is kaphatnak azonos vagy közel azonos eredményt, és ez fordítva

¹ A kutatást az EFOP-3.6.1-16-2016-00001 „Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen” című projekt támogatta.

is igaz, tehát eltérő fordítások is születhetnek olyan módon, hogy a fordítók hasonló utat járnak be (Klings 2005: 348).

Hasonló okból a forrásnyelvi és célnyelvi szöveg egybevetésén alapuló átváltási műveletek sem alkalmasak arra, hogy belőlük következtetéseket vonjunk le a fordítás folyamatára vonatkozóan, hiszen két eltérő fordító esetében egészen más kognitív folyamatok járhatnak ugyanolyan eredménnyel, önmagukban az átváltási műveletek tehát csak egy felszíni, lineáris pillanatfelvételt ábrázolnak.

3. Retrospektív módszer

Megbízhatóbb adatokat szolgáltat a fordítási folyamat vizsgálatának másik elterjedt módszere, a fordítási tevékenységet követő reflexión alapuló ún. retrospektív módszer. Ilyenkor a fordító a fordítási folyamatot követően kommentálja saját tevékenységét, esetleg a kutató előre megfogalmazott kérdésekkel segítheti a feladatát (*cued recall*). A retrospektív módszer a translációs tevékenység mindkét válfajában elterjedt, tehát a tolmácsolt szövegekről készült felvételek elemzése is retrospektív módszernek minősül, de tágabb értelemben ide lehet sorolni a műfordításban elterjedt műhelytanulmányokat is, amelyek gazdag forrásanyaghoz juttatják a kutatókat, de szubjektív jellegük miatt nem tesznek lehetővé általánosításokat, és nem egy egységes, irányított koncepció mentén készülnek. A retrospektív módszert ma már általában más módszerekkel együtt alkalmazzák.

4. Introspektív módszer

A folyamatorientált kutatásoknak a kognitív pszichológia, illetve a pszicholingvisztika adott új lendületet, amely már régóta érdeklődött a beszédtevékenység közben zajló pszichikai folyamatok iránt. Az önmegfigyelésen alapuló introspekciót igen korán, már a 20. század elején alkalmazni kezdték a pszichológiában, de aztán a behavioristák támadásai miatt kb. az 1970-es évekig feledésbe merült. A behaviorizmus szerint ugyanis az introspekció megbízhatatlan egy elmélet megalapozásához, az objektivitást csakis külső szemlélők megfigyelései biztosíthatják.

Az introspekciót a fordítástudomány saját céljaira adaptálta, legelterjedtebb típusa a hangos gondolkodás (Jääskeläinen 2001: 265), amelynél a vizsgált személynek egy fordítási feladat megoldása közben hangosan ki kell mondania minden gondolatát, közben pedig minden verbális megnyilvánulását hangfelvételen rögzítik, és jegyzőkönyvbe veszik. A jegyzőkönyvet két szempont szerint lehet elemezni: 1) A deduktív elemzés során az egyes paramétereket előre meghatározzák, és a jegyzőkönyveket kizárólag e paraméterek alapján analizálják (pl. fordítási problémák típusai, stratégiák, segédeszközök használata, a világról szerzett előismeretek aktiválása stb.). 2) Az induktív elemzés során a jegyzőkönyveket holisztikusan, minden jelenséget számba véve elemzik, és a kategóriákat csak ezután határozzák meg.

Természetesen a vizsgálati személyek nemcsak gondolataikat fogalmazzák meg, hanem sok esetben a fordítandó szövegből is hangosan fel-felolvasnak maguk számára hosszabb-rövidebb szövegrészeket. Ericsson–Simmon (1987: 33) éppen ezért különbséget tesz *think aloud* és *talk aloud* szint között, utóbbinál a verbalizáció a tényleges nyelvi anyagra, a forrás- vagy célnyelvi szövegre korlátozódik.

A hangos gondolkodás módszerét Krings (1986, 1988) és Lörcher (1991) honosította meg a fordítástudományban. A módszer megbízhatóságát leginkább abban látják (Krings 1986: 91 és Schmid 1993: 232), hogy a fordítás önmaga is egy nyelvi folyamat, tehát a verbalizáció és a végzett tevékenység ugyanazon a síkon megy végbe.

A módszert ugyanakkor számos kritika érte. Labov eredetileg a szociolingvisztikai interjúkkal kapcsolatban fogalmazta meg a megfigyelői paradoxont, amelynek lényege, hogy az adatközlőktől olyan beszédstílust várunk, melyet akkor használnak, amikor nem figyelik őket, és ezért ők sem figyelik saját beszédtevékenységüket (Kiefer 2003: 345). Az introspektív jegyzőkönyvek esetében a megfigyelői paradoxon abban nyilvánul meg, hogy az egyébként automatikus, nem verbalizált tevékenységet hangzóvá és ezáltal tudatossá teszünk, ugyanakkor elvárjuk, hogy a vizsgálati személyek természetes módon viselkedjenek.

Ehhez kapcsolódik az a probléma, hogy a tudatosítás révén csak az (agy által) ellenőrzött folyamatokról kapunk visszajelzést, a nem ellenőrzött folyamatokról nem. Krings egy 2001-ben végzett felmérésben empirikusan is igazolta, hogy a hangos beszéd befolyásolja a kutatási eredményeket. Ugyanazt a szöveget két különböző csoporttal fordíttatta le, az egyik csoport a hangos gondolkodás módszerét alkalmazta, a másik viszont hagyományosan dolgozott. Megállapította, hogy nemcsak a fordítás tempója, hanem a fordítási eljárások módja is különböző volt, de pl. a célnyelvi szövegen végzett önkorrekciók számában is

eltérés mutatkozott. Ennek az a magyarázata, hogy ugyan a fordítás és a hangos gondolkodás is nyelvi folyamat, viszont a vizsgálati személyek nonverbális kognitív folyamatokat adnak vissza verbalizált formában, ami több szempontból is befolyásolja gondolataikat.

A kognitív tevékenység intenzívebbé válásával egyidejűleg a vizsgálati személyek hajlamosak arra, hogy megszakítsák a verbalizáció folyamatát, viszont a gondolkodási folyamat feltételezhetően nem szünetel. Mivel a hivatásos fordítók esetében a fordítás rutintevékenység, számukra a módszer életszerűtlen helyzetet teremt. Krings választása éppen emiatt hallgatókra esett, mert esetükben a rutinnak nincs akkora jelentősége, és azt is feltételezte, hogy ők homogénebb csoportot alkotnak, mint a hivatásos fordítók.

További probléma, hogy a hangos gondolkodás során rögzített jegyzőkönyvek kiértékelése rendkívül munka- és időigényes folyamat. Krings számításai szerint egy egyoldalas forrásnyelvi szöveg vizsgálati személyenként 10-20 oldalnyi jegyzőkönyvet eredményez, tíz személy esetében ez már kb. 100-200 oldalnyi anyag, így a kutatást általában kevés személy bevonásával végzik el. Célszerű, ha eközben a vizsgálatot vezető kutató jelen van (Krings 1986: 56), mert így a hangos beszéd természetesebbé válik. A kutató jelenléte egy másik szempontból is fontos: Lauffernek (2002: 64) az általa végzett kísérletben többször meg kellett kérnie a vizsgálati személyeket, hogy ne felejtse el hangosan beszélni.

Az említett hátrányok kiküszöbölésének egyik módja, hogy a vizsgálati alanyokat előzetesen felkészítik a hangos gondolkodásra (van Someren et al. 1994: 43). Ha ez sem segít, akkor érdemes kettő vagy több fordítót párbeszédese formában felkérni a hangos beszédre (pl. House 1988, Kußmaul 1993), mert így a fordítási folyamat szempontjából relevánsabb eredményeket lehet kapni. Ugyanakkor fennáll annak a veszélye, hogy az egyik fél kézbe veszi a beszélgetés irányítását, vagy esetleg ráerőlteti a saját megoldásait a többiekre (Barbosa–Neiva 2003: 151).

Mindezen hátrányok ellenére a hangos gondolkodás módszerének létjogosultságához nem fér kétség: „even if verbal reports are necessarily incomplete and do not reveal everything, what they do reveal is important”. (Király 1995: 41) A hangos gondolkodás módszerének köszönhető az a felismerés, hogy a laikus és a hivatásos fordítók eltérő módon fordítanak: előbbiek kevés figyelmet szentelnek a szöveg szintjének és a fordítás céljának, és főleg szószintű lexikai átvitelre törekednek. A segédeszközök használatában is különbség figyelhető meg. Lesznyák (2007) vizsgálatai szerint a laikus fordítók több szótári keresést végeznek (l. Ronowicz et al. 2005), ugyanakkor a szakirodalomban ezzel ellentétes eredmények is fellelhetők (Krings 1988). Fontos különbség ezen túlmenően,

hogy a hivatásos fordítók a szótárt inkább a célnyelvi szöveg létrehozásakor veszik igénybe, míg a nem hivatásos fordítók a forrásnyelvi szöveg megértésekor (Krings 1988: 408, további különbségeket l. Kubiak 2009: 37).

5. További módszerek

A fordítói tevékenység megfigyelésének további módszerei is ismertek, amelyeket legtöbbször a fenti módszerek kiegészítéseként alkalmaznak. Két típusuk ismert: a közvetlen megfigyelés (*direct observation*), illetve a számítógépes rögzítés. A közvetlen megfigyelés egyik módja a videókamerával történő felvételt készítés, amely során nemcsak a fordítók megnyilatkozásait, hanem a szótár- és számítógép-használatot is rögzítik. A számítógéppel történő rögzítéshez különböző programokat használnak. Kiválóan alkalmasak erre a célra a képernyőfelvevő programok (pl. Camtasia), amelyek segítségével nemcsak a szöveg létrejöttét lehet figyelemmel kísérni, hanem a fordító összes háttérmunkáját is, pl. az elektronikus szótárak használatát. Kifejezetten fordításkutatási célból fejlesztették ki a koppenhágai Business School egyetemen a Translog nevű programot (vgl. Hansen 1999). A fordító közvetlenül ebben készíti el a fordítást, közben pedig a Translog rögzíti a billentyűmozgásokat és az elektronikus szótárakban való kereséseket. A szöveg elkészültének menetét videófájl formátumban lehet visszanézni. A módszer legtöbbször kiegészül egy retrospektív interjúval, hiszen a transzkribált szöveg értelmezésében a vizsgálati személy tud leginkább hathatós segítséget nyújtani a kutatónak. Ezenkívül más, de kevésbé elterjedt számítógépes eszközök is léteznek, pl. a Proxy nevű program, amely a fordítási változatokat rögzíti.

A fentebb említett hátrányokat a kutatók a módszerek kombinált alkalmazása révén igyekeznek optimalizálni. A számítógép, az introspektív és retrospektív jegyzőkönyvek együttes használata az ún. *triangulation*. A kombinált megközelítést alkalmazta pl. Lauffer (2002: 68), aki megállapította, hogy a fordítási folyamat három jól elkülöníthető szakaszra tagolódik: 1) megértés (*understanding és reasoning*), 2) keresés (*searching*) és 3) átnézés (*revising*). A megértés folyamata a szöveggel való ismerkedést, a szöveg többszöri átolvasását jelenti. Ebben a szakaszban a fordítók még nem szakadnak el a forrásnyelvi szöveg szerkezetétől. A keresés szakaszában az ismeretlen szavak, kifejezések megtalálása (a megfogalmazásbeli problémák kiküszöbölése), tehát a segédeszközök használata zajlik, amit általánosságban a fordítói kompetencia részének tartanak (l. Lesznyák 2007). Az átnézés folyamata során a fordítók ismét egybevetik a forrásnyelvi és célnyelvi szöveget, kijavítják a nyelvtani hibákat, és optimalizálják a szöveget.

6. Összegzés

Az előző fejezetekben ismertetett vizsgálati módszerek legnagyobb hozadéka, hogy a fordítási folyamat újraértelmeződött. Korábban a célnyelvi szöveg, illetve a forrásnyelvi és célnyelvi szöveg kapcsolata képezte a fordításelméletek alapját, amelyből aztán deduktív módon vontak le következtetéseket a fordítás folyamatával kapcsolatban. Ezt a szemléletet felváltotta egy újfajta megközelítés, amely induktív módon próbálja meg az empirikus megfigyeléseket egy elméletté összeállítani (Lörscher 1991: 26f.).

A számítógépes eszközöket (pl. Translog vagy Camtasia) valószínűleg a fordításoktatásban is hatékonyan lehetne alkalmazni. A fordítási tesztek megírása kapcsán ugyanis mindig felmerül a kérdés, hogy milyen (külső) segítséget használhatnak a hallgatók. Ha csak a nyomtatott szótár használatát tesszük lehetővé, életszerűtlen helyzetbe kényszerítjük őket: „Forcing translators to use paper methods when they are used to translating directly onto the computer is an unfair method of evaluation” (Laufer 2002: 71). Az ilyen programok jól megtervezett és átgondolt használata mindkét oldal számára megnyugtató megoldást jelenthetne.

Irodalom

- Barbosa, H. G. – Neiva, A. M. S. 2003. Using think-aloud protocols to investigate the translation process of foreign language learners and experienced translators. In Alves, Fabio (szerk.): *Triangulating translation. Perspectives in process oriented research*. Amsterdam–Philadelphia: Benjamins. 137–155.
- Ericsson, K. A. – Simon, H. A. 1987. Verbal reports on thinking. In Faerch, C. – Kasper, G. (szerk.): *Introspection in second language research*. Clevedon: Multilingual Matters. 24–53.
- Hansen, G. 1999. *Probing the Process in Translation: Methods and Results*. Copenhagen: Samfundslitteratur.
- House, J. 1988. Talking to oneself or thinking with others. *Fremdsprachen Lehren und Lernen*. 84–98.
- Jääskeläinen, R. 2001. Think-Aloud Protocols. In Baker, M. – Saldanha, G. (szerk.): *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. London: Routledge. 265–269.
- Kiefer Ferenc (szerk.) 2003. *A magyar nyelv kézikönyve*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kiraly, D. C. 1995. *Pathways to translation. Pedagogy and process*. Kent: Kent State University Press.

- Krings, H. P. 1986. *Was in den Köpfen von Übersetzern vorgeht. Eine empirische Untersuchung zur Struktur des Übersetzungsprozesses an fortgeschrittenen Französischlernern*. Tübingen: Gunter Narr.
- Krings, H. P. 1988. Blick in die 'Black Box'. Eine Fallstudie zum Übersetzungsprozeß bei Berufsübersetzern. In Arntz, R. (szerk.): *Textlinguistik und Fachsprache*. Hildesheim: Olms. 393–412.
- Krings, H. P. 2005. Wege ins Labyrinth. Fragestellungen und Methoden der Übersetzungsprozessforschung im Überblick. *Meta* 50/2: 342–358.
- Kubiak, P. 2009. Übersetzer als Problemlöser. Eine qualitative Studie zum Problemlöseverhalten von semiprofessionellen Übersetzern. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Kußmaul, P. 1993. Empirische Grundlagen einer Übersetzungsdidaktik: Kreativität im Übersetzungsprozess. In Holz-Mänttari, J. – Nord, C. (szerk.): *Traducere Navem. Festschrift für Katharina Reiß zum 70. Geburtstag*. Tampere: Universität Tampere. 275–286.
- Kußmaul, P. 2010. *Verstehen und Übersetzen. Ein Lehr- und Arbeitsbuch*. Tübingen: Narr.
- Lauffer, S. 2002. The Translation Process: An Analysis of Observational Methodology. *Cadernos de Tradução* 2/10: 59–74.
- Lesznyák Márta 2007. A szótárhasználat jellegzetességeinek változása a fordítói tapasztalat függvényében. In Várady Tamás (szerk.): *I. Alknyelvdok Konferencia kötet*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet. 67–79.
- Lörscher, W. 1991. *Translation Performance, Translation Process and Translation Strategies*. Tübingen: Narr.
- Ronowicz, E. et al. 2005. Translator's Frequent Lexis Store and Dictionary Use as Factors in SLT Comprehension and Translation Speed. A Comparative Study of Professional, Paraprofessional and Novice Translators. *Meta* 50/2: 581–596. Elérhető online: <http://www.erudit.org/revue/meta/2005/v50/n2/011002ar.pdf> (Letöltve: 2017.11.15.)
- Schmid, A. 1993. Was im Bewußtsein von Übersetzern vor sich geht. Auswertung von Gruppenprotokollen. In Fill, A. et al. (szerk.): *New-Found-Lands. Festschrift für Harro Heinz Kühnelt zum 70. Geburtstag*. Tübingen: Narr. 231–246.
- van Someren, M. W. et al. 1994. *The Think Aloud Method. A Practical Guide to Modelling Cognitive Processes*. London: Academic Press.

SZÉP BEÁTA

THE SEMANTIC ANALYSIS OF TERMS, WITH SPECIAL REGARD TO THE PHENOMENON OF POLYSEMY WITHIN SPECIALIST LANGUAGES¹

1. Introduction

In this paper I set out to examine the problems of monosemy and polysemy within specialist languages, primarily within the language of economics. I review the criteria set for terms, define the ideal term and examine the various types of deviations from the ideal term and the reasons for these deviations. I also lay special emphasis on the phenomena of polysemy and synonymy within specialist languages, the interaction between the specialised and standard meanings of terms and the analysis of terms with multiple specialised meanings. I explore the impact of these phenomena on professional terminology: resulting in the disappearance of certain meanings and thus the emergence of new terms and term meanings in a particular professional terminology. I also apply my findings to the area of specialised translator training.

2. What is a term?

In this paper I do not wish to go all the way back to the issues discussed by Wüster (Wüster, 1979), who talks about the need to separate *Begriffe* ('concept') from *Benennungen* ('name') There are also further debates whether a term should be interpreted as *Bezeichnung* ('description') or *Benennung* ('name'). Reference to the various views on this can be found in Márta Fischer's PhD dissertation (Fischer 2010). Since the English expression LSP (Language for Specific Purposes) in my view is a wider term, I decided to translate the Hungarian word *szaknyelv* as *specialist language*.

¹ The author's research was supported by the grant EFOP-3.6.1-16-2016-00001 ("Complex improvement of research capacities and services at Eszterhazy Karoly University").

First I intend to use a few examples in order to examine the various characteristics that make a lexeme a term. Ferenc Bakos defines terms in his *Idegen szavak és kifejezések kézikönyvtára* (A Concise Dictionary of Foreign Words and Expressions) (Bakos 1994) as follows: “terminus technicus: Lat. technical term for the exact denotation of a notion or an object”.

Nyelvi fogalmak kézikönyvtára (A Pocket Dictionary of Linguistic Terms) (Tolcsvai Nagy 2000) edited by Gábor Tolcsvai Nagy provides the following definition: “technical term (Lat. terminus technicus): word used in a particular form or meaning by a certain profession”.

According to Janusz Bańcerowski (2004):

The notion of a term is defined according to constant parameters. Consequently, a term is a word (collocation) that has a precisely defined notional structure, theoretically it is an explicit unit without any emotional charge and can be used in combinations to form structures. It should be added, however, that paradoxically science has so far been unable to come up with an exact definition for the word term. (Bańcerowski 2004: 447)

The definition of *term* by Ágota Fóris:

A term consists of two parts. The first is the *nominator* (the *jel* or “sign” itself), which can be a lexeme consisting of one or more words (a combination of numbers and letters), a code or another sign. The second part is the *definition* that provides the distinctive features of the notion it represents. This is followed by a third part in the lexical definition: the *interpretation* necessary for the clear definition of a notion, together with additions and comments. (Fóris 2005: 34)

Fóris’s definition of a term uses the expression “a lexeme consisting of one or more words”. It should be stressed, however, that terms as lexemes can consist of *one or more components*, since this demonstrates the complex nature of terms more clearly and sheds light on certain characteristics of term creation in a more precise manner.

Dosca lists the following examples regarding German legal terms (Dosca 2005: 67):

1. 1-component terms: *Richter, Gericht, Gesetz, Senat, Vergütung, Berater, Sicherheit, Gewalt, Freiheit, Ordnung, Verfassung, Regelung, Vorschrift, Verteidiger, Vertreter, Anwalt* etc.

2. 2-component terms: *Gerichtshof, Richteramt, Bundestag, Bundesrat, Strafverfolgung, Haftbefehl, Gesetzgebung, Rechtsanwalt, Rechtspflege, Meinungsfreiheit* etc.
3. 3-component terms: *Bundesverfassungsgericht, Bundeskriminalamt, Geschäftsbesorgungsvertrag, Bundesgebührenordnung, Landesjustizverwaltung, Fernmeldegeheimnis, Bundeswehrverwaltung* etc.
4. 4-component terms: *Bundesverfassungsgerichtsgesetz, Bundesrechtsanwaltschaft, Gesetzgebungsnotstand* etc.

The analysis of compound technical terms reveals that in many cases one part of the compound is a standard term and only the special meaning of the other part, the “real” term makes the compound a technical term. Examples for this from the economic terminology: *árfolyam* (‘exchange rate’), *árképzés* (‘price formation’), *költségalap* (‘cost basis’) etc. Heltai distinguishes terms from standard words according to the following characteristics (Heltai 2004):

1. terms have one meaning and have no synonyms;
2. terms usually lack connotation and emotional meaning;
3. terms have a meaning based on an exact definition;
4. the definition of the meaning is based on the subordination and superiority of the meanings denoted by the term;
5. terms are always used with the same meaning, they cannot be extended or narrowed down: they are independent of the context and the pragmatic factors, and the meaning often relies on quantitative parameters; the meanings of the different terms are clearly separated, without transitions;
6. terms are only used by certain groups of the speech community in certain professional fields or for certain activities.

When examining the relationship between terms and realia, Klaudy makes the following observations on terms (Klaudy 2015):

The term

1. is a descriptive technical denotation of a notion or an object
2. is only used by a limited number of professionals in the source and target languages
3. has no alternatives when translated, because it has to be used consistently
4. needs to be translated and it already has or will have a target language equivalent at all times

5. is most commonly used in scientific/technical literature
6. is not or loosely connected to national traditions
7. survives for a long time
8. often has its origins in another language: Latin, Greek, English
9. has a denotation which is not tangible, but notional instead
10. is practical, used to understand and build the present and the future
11. is sometimes difficult to identify, because some language users may use a word as a term, which also has a meaning for others, but only in the standard language
12. is primarily researched in the field of specialist language research and terminology
13. should be taught as part of special subject courses.

The primary aim of the above classification is to help identify source language terms and realia, and distinguish them from each other, therefore some of its characteristics are not relevant for us. However, in terms of our future findings, we should highlight Point 11, which describes the polysemic nature of terms.

Dobos (2008: 95) summarises the characteristics of legal terms in the following table:

Aspects	LEGAL TERMS	STANDARD WORDS
meaning	exact definition, not a prototype	in most cases it has no explicit definition, based on a prototype
polysemy	not applicable	generally applicable
synonymy	not applicable	generally applicable
emotional meaning, connotation	not applicable	generally applicable (often dominant)
subordination and superiority	the definition of the meaning is based on the subordination and superiority of the meanings denoted by the term	not always identifiable
transition between meanings	the meanings of legal terms are clearly separated, without transitions; the definition of the meanings often relies on quantitative parameters	possible
context	meaning is often independent from the context	meaning is often dependent on the context
pragmatic factors	meaning cannot be modified, terms are always used with the same meaning	meaning can be modified, usually extended or narrowed down

interpretation of the meaning	individual or occasional interpretation of the meaning is not allowed	individual or occasional interpretation of the meaning is possible
use	certain groups of the speech community, some terms are used by larger social groups	entire speech community

Table 1. Comparison of Legal Terms and Standard Words
according to Semantic and Pragmatic Aspects

According to Wüster, terms must fulfil the criteria of *Eindeutigkeit* ('unambiguousness') and *Eineindeutigkeit* ('complete unambiguousness') (Wüster 1974). The former means that a name can only refer to one notion (but several names can be used for the same notion, therefore it allows synonymy in specialist languages), while the latter categorically excludes it, which means that only one name can be used for one notion and this name can only refer to this particular notion.

When reviewing the criteria for terms, Fischer focuses on the criterion of content accuracy, namely the existence of an exact definition for a particular term. Heltai also focuses on this criterion when saying that: "the crucial difference probably lies in the fact that the meaning of terms can be defined clearly, while the meaning of standard words cannot" (Heltai 2004: 25).

Apart from the above it must also be noted that there are significant differences in language use even within a particular specialist language. The various specialist language communication forms have their own rules and regularities, allowing us to differentiate certain levels or layers within these specialist languages. The same content in the various communication levels of a professional field or within the subunits of specialist language structures may be expressed by different linguistic tools, the choice of which, apart from conventional phrases, mainly depends on the communicative purpose, the information to be communicated, the knowledge of the addressee and the linguistic strategy. (Dobos 2004: 28)

Constantinovits and Vladár (2008) use the following table to illustrate the communication forms at the various communication levels within the language of economics:

Language use area:	Style	Forms and products
1. economics	scientific, written	scientific literature, technical books
2. economic texts (documents)	official, written	contracts, instructions, regulations, directives
3. actual communication	verbal	negotiation, information transfer
4. media	journalistic	article, interview, advert
5. lay, everyday	standard language, verbal	opinion, dialogue

Table 2. Typology of Economic Performance by Language Use Areas
(after Ablonczyné 2006; Constantinovits–Vladár 2008: 390)

In my opinion, the above classification needs to be fine-tuned, because it suggests that the somewhat awkwardly named “actual communication” category only includes verbal forms of communication. According to the above table business correspondence (requests for quote, quotes, orders, order confirmations, complaints, etc.) would belong to the 2nd category, however, many of their elements should be classified together with negotiations and information transfer. Verbal communication in the field of economics theory (for example university lectures, seminar discussions, even professional debates and discussions following conference presentations, etc.) is also missing from this table. On the other hand, the table clearly illustrates a relevant phenomenon, which is the different (wider, narrower) semantic domain of terms used on the various levels of a certain specialist language.

When we look at the meanings of the lexeme *piac* (market), we find the following: As a term, its economic definition is: *The market is the system of actual and potential sellers and buyers and their exchange, consisting of key elements such as demand, supply, price and income.* An example for its use in corporate communication: *A market must be found for the new product.* (Narrowed meaning: here it only means the demand and the range of potential buyers, maybe coupled with the related geographical area, such as *European v. Asian trading area*, etc.). An example for its use in standard communication: *Tomorrow I am going to the market to buy some fish.* (Narrowed meaning: a specific street or square, perhaps a hall in a town or village, where agricultural produce and products for household use are sold.)

When discussing the characteristics of terms, Heltai states that they only help us to come up with a rough distinction between terms and standard vocabulary elements, because a lot of standard words have only one meaning or a neutral connotation (e.g. *typewriter*, *Wednesday*) and not all terms are monosemic (Heltai 2004). Here we should not only consider the meaning of a term within a particular specialist language, because it can belong to several professional terminologies (Heltai for example mentions the medical and biological meanings of the term *sterile* adding that the synonym of *sterile* as a medical term is *germ-free*). As shown above, different (wider or narrower) meanings of a term can be used by theoretical and applied sciences; what's more, many terms can belong to standard and professional terminologies at the same time. A good example is the lexeme *Ház* ('House') in the phrase "*Tisztelt Ház!*" ('Honourable House'), which can also be regarded as a proper noun as a term, referring to the national assembly or sometimes as a legislative body, as opposed to the standard meaning of the word (see Bańcerowski, Bárdosi 2004).

Based on the above, the ideal term can be defined as follows:

A term is a (simple or complex) lexeme, code or other sign, which gives the exact definition of a notion or object within a certain specialist field; in other words, it has one clearly definable and constant meaning within the communication of language users of the same level in a particular specialist area, it is not characterised by ambiguity (the meaning is not underspecified), it can be used in combinations to form structures and it usually lacks connotation and emotional meaning.

The meaning of the lexeme described here may be extended or narrowed down, according to the different levels of language use within a particular specialist area, but its basic meaning is clearly identifiable even in these cases. Such a lexeme may appear in the language use of another specialist area as a different term, furthermore, as a standard word it can have one or more meanings that are different from its meaning as a specialist language term, also it can have connotations and some emotional charge. These functions, however, are clearly distinguishable from the above function of the term.

Based on the above definition, the Hungarian lexeme *ár* (price) has four clearly distinguishable meanings as a term, plus it is also part of the standard lexis:

1. (economy) A value which would purchase a product or service.
2. (leathercraft) A small pointed tool used for piercing holes, especially in leather.

3. (printing) An instrument used for separating or lifting out types during type-setting. (Similarly shaped to the tool used in leathercraft).
4. (unit of area) Equal to 100 square metres (symbol: a).
5. (standard word): flowing body of water, flood

In the case of two different specialist language terms (2 and 3 – ‘tool, instrument’) the diachronic analysis of the terms could be necessary, given the similar shapes of the objects. It should also be noted that the 1st meaning is widely used in standard language, used in such standard language phrases as *He will pay the price for that* or *He felt the price of the wheat in his pocket*. The semantic analysis of these, however, falls outside of the scope of this paper.

3. Non-ideal phenomena – polysemy, synonymy

Monosemy plays a key role in the study of specialist language characteristics. First of all it should be mentioned that due to the differences between the various subject areas, it is very difficult to identify general rules and characteristics for the so-called *specialist languages*. Heltai also mentions that the lexical and semantic features of specialist languages largely depend on the area of science they represent, furthermore, similarly to the standard language, due to their internal segmentation and the various situations in their usage, it is difficult to identify general rules for the specialist languages (Heltai 1988). Heltai brings several examples for polysemy and synonymy in specialist English terms. His contrastive analysis proves that these characteristics may cause several problems during professional translation.

According to Heltai, a significant part of terms is polysemic². He identifies the following relationships between the standard meaning of a word and the meaning of the same word when used as a term (Heltai 2004):

1. Total separation: Two clearly different meanings, one does not influence the other significantly (e.g. *jóság* (‘goodness’) in standard language and (‘goodness-of-fit’) in mathematics);
2. Partial separation: The two meanings are clearly distinguishable, but they influence each other in certain contexts; the standard meaning sometimes takes on

² In his view the simultaneous existence of standard and specialised meanings of a term should not be considered as homonymy.

the main component(s) of the term's meaning, while the term may also take on certain elements of the standard meaning (e.g. *cukor* ('sugar'), where the meaning of *szénhidrát* ('carbohydrate') starts to appear as a standard meaning);

3. Dominance of the term's meaning: The standard meaning is determined by the term's meaning; the difference is that the former contains less information and another meaning also emerges (polysemy development), the emotional charge is stronger, e.g. *atom* ('atom');
4. Dominance of the standard meaning: The term's meaning is based on the standard meaning, there is basically no point in distinguishing the two meanings.

Dobos differentiates real legal terms which only have a term's meaning and legal terms which also have a standard meaning. In case of the latter, when the standard meaning is the primary meaning, Dobos forms four groups (Dobos 2008):

1. the legal and the standard meanings are identical
2. the legal meaning can be deducted from the standard meaning
3. the standard meaning is used as a metaphor in legal terminology
4. there is no semantic link between the legal and the standard meanings

She notes, however, that the language of law is characterised by the uniform use of terms.

When examining synonymy within the language of tourism, Enikő Terestyéni lists several examples, noting that the foreign form of the term is always part of the word forms (Terestyéni 2011):

1. attrakció (attraction) / vonzerő / látványosság / nevezetesség / jó hely
2. turizmus (tourism) / idegenforgalom
3. utazási ügynökség / utazási iroda / travel agency
4. utazásszervező / tour operátor / tour operator

When analysing the term *ökoturizmus* ('eco tourism'), she concludes that one of the reasons for specialist language synonymy is the following:

The definition of eco tourism clearly shows that it is defined differently by every professional, because all of them approach eco tourism from a different aspect and may even use a different name for it, which adds to or takes away from its meaning, making it very difficult to come to a consensus on the content behind the various definitions.

That is the reason for the abundance of terms used in the specialist language for this particular type of tourism.

ecotourism – adventure travel, sustainable tourism, responsible tourism, nature (based) tourism, green travel or even cultural tourism. (Terestyéni 2011: 114)

My research in the language of economic law led me to conclude that there is a high degree of synonymy in the early stage, that is, during the emergence of a specialist language, which is significantly reduced later on.

This can be amply illustrated with the word *concursus* and its Hungarian equivalents: *öszv-együlés; csődület; pályázás; csődülés; toldulás; öszvejövetel; egybejövetel, népség, sokaság; gyűlés, öszvejövés, tudományos remeklés, sokadalom; öszvefutás; öszvetódulás v. futás v. gyűlés; csőd, pályázat*, taken from the *Törvénytudományi Műszótár* (Dictionary of Jurisprudence) (1847).

Modern dictionaries list the term *csőd* (bankruptcy) as the equivalent of *Konkurs* with the above meaning. Some terms completely disappeared from our vocabulary, while others have become detrimonologised and continue to exist within the standard language with a different meaning.

The phenomenon of borrowing foreign expressions, shown in the above examples from the language of tourism, is not unusual in specialist languages. Bańcerowski also talks about this:

[...] lexical borrowing from foreign languages is interpreted differently in relation to the literary language and the technolects. It is not preferred in the literary language, especially when there is an equivalent in our language, however, in many technolects such lexical duplicates are considered as the norm under the recommendation of the International Standard Organization. (Bańcerowski 2004: 1)

Ginter demonstrates this phenomenon of borrowing with an example from the language of engineering (*tirisztor – thyristor*), while also discussing the issue of polysemy in specialist languages:

There are endless options for internal word creation; at the same time we see that the language of engineering likes to borrow from the existing vocabulary and simply increases the polysemy of words. [...] These phenomena in word use, however, do not make these technical texts ambiguous because they are descriptive. (Ginter 1988: 392)

In Ginter's view, polysemy in specialist languages does not hinder the interpretation, due to the non-ambiguous nature of the context. He thinks that the problem lies in the creation of neologisms, which then will only be used by a small circle. At the same time, the above example of the term *csőd* (bankruptcy) demonstrates a clear preference for monosemy during the development of specialist languages.

4. Changes in professional terminology

An interesting example for determinologisation, due to the preference for monosemy, is the changes in the meaning of the terms *merény* ('bravado'), *merénylő* ('assassin'). These were created during the reform of the specialist language (in the mid-1830s) from the German words *Unternehmung*, *Unternehmer*. The basis of the word family is *merény*, consisting of *mer* ('merészel') ('dares') + *ény* (deverbative nominal suffix). Around the same time, however, the words *merény* and *merénylet* were started to be used as the Hungarian equivalents of *Wagestück* and *Attentat*, although initially the word *merészlet* was also used in the standard language. Due to the preference for specialist language monosemy, the words *merény* and *merénylő* gradually lost their meaning as terms, but survived in the standard language. In the term's meaning they were replaced by *vállalkozás* ('enterprise'), *vállalkozó* ('entrepreneur'), referring to the bravery and risk-taking elements of these activities, and these terms remained to be actively used elements of our professional terminology. The preference for monosemy, therefore is one of the key motivations in the birth and disappearance of terms.

The opposite of determinologisation is the process called terminologisation, when a standard word becomes a term, namely it is integrated in the given terminology system and takes on a clear definition. The phenomenon of terminologisation within legal terminology is also discussed by B. Kovács. In his view, however, due to the semantic changes within the word, two groups should be distinguished (B. Kovács 1995: 61–62):

1. The word – sometimes the expression – is borrowed from the standard language with the same meaning (e.g. *adós* 'debtor');
2. The word – sometimes the expression – is borrowed from the standard language with a different meaning:
 - A) with the narrowing of meaning (e.g. *egyezség* 'agreement', *kezeség* 'guarantee', *tulajdon* 'ownership');
 - B) with the expansion of meaning (e.g. *parázna* 'fornicator').

Naturally, these changes take time, which means that in a given time period one lexeme may have a standard and a specialist language meaning as well.

5. The semantic analysis of terms in specialised translator training

Instead of a summary, I would like to continue by discussing the role that the semantic analysis of terms can play in translator training. At Eszterházy Károly University, the first semester of the specialised translator training programme is devoted to the introduction to the theory of terminology, followed by two semesters of terminology seminars: in the third semester we offer a course on economic, while in the fourth semester in legal terminology.

One of the elements of the terminology course is the so-called terminology data sheet, which is used for the analysis of terms from technical texts in Hungarian.

The data sheet has the structure shown in Table 3 below.

[TERM]	[SUBJECT]
Grammatical characteristics:	
Definition:	Source of the definition:
Conceptual network: (higher/lower notions; synonyms, antonyms; additional meanings, if any, in this case: specialist language/standard language; permanent collocations, compounds)	
Foreign language equivalents (the level of equivalence is shown by a sign before the expression)⁴:	
EN:	DE:
Context (examples):	
HU:	EN/DE:
Note:	

Table 3. Data sheet

Students find this data sheet very interesting and useful. For example, when analysing the previously discussed term *vállalkozó* ('entrepreneur'), the students also understood that the noun *vállalkozó* in itself is not part of the economic law terminology. We also examined the changes in a term's meaning due to socio-economic changes.

3 full equivalence: =; partial equivalence: ±; no equivalence: ~

Definition: a) A natural or legal person, who takes on a work on a professional basis. b) (trade, economics, before 1945) <in capitalism> a natural or legal person, businessman, who sets up, organises and manages a business by usually using their own capital.	Source of the definition: Bárczi G., Országh L. (1959–1962): <i>A magyar nyelv értelmező szótára I–VII.</i> Budapest: Akadémiai.
A person taking on financial risks in the hope of profit.	<i>Tudományos és Köznyelvi Szavak Magyar Értelmező Szótára (www.meszotar.hu)</i>
(Private) entrepreneur: A person engaged in independent business activity that is being carried out on a regular basis, for profit by taking business risks.	<i>Act CXV of 2009 on Private Entrepreneurs and Sole Proprietorships.</i>

Table 4. Data sheet for *vállalkozó*

The term *vállalkozó* cannot be found in itself in the above law, while the term *egyéni vállalkozó* is included in the text 195 times. Based on the legal definition, the meaning of the term *üzletszerűen* is clear (‘on a regular basis, for profit, by taking business risks’), which clearly demonstrates that the definition in the online *Tudományos és Köznyelvi Szavak Magyar Értelmező Szótára* (Hungarian Monolingual Dictionary of Scientific and Standard Words) is not accurate.

Such analyses are very useful for future specialised translators from a different aspect, namely that they learn to be very careful when using the available sources later during their work. They also find it very interesting to follow the changes in the meaning of a term. Using the above example, point b) of the definition in the dictionary finalised in 1962 lists a meaning under a separate entry called ‘in capitalism’, which is clearly influenced by the economic regime of the time. Specialised translators always have to keep such changes in mind in order to be able to select the right target language equivalent of a source language term.

During the completion of the terminology data sheet it is also important to position a particular term within a system, for example by listing antonyms (*kereslet – kínálat* (‘demand’ – ‘supply’): in the case of the latter noting that *Angebot* could mean both). Similarly, looking up the synonyms and their equivalents is also useful, for example in the case of the term *vásár* (‘fair’), it can be added to the Note section that the German equivalent *Messe* is used with the meaning ‘mise’ (‘mass’) in standard language (the historic links can also be discussed here).

Obviously, future specialised translators must also learn to use the available term extraction programmes, term bases and other term management functions of the CAT-tools. These are also covered by our course. I believe that working with terminology data sheets can be extremely beneficial, because it helps students become confident when using various terms and thus help them produce better translations.

Sources

- Bárczi G. – Országh L. (szerk.) 1959–1962. *A magyar nyelv értelmező szótára I–VII*. Budapest: Akadémiai.
- Benkő L. (szerk.) 1967–1976. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. Budapest: Akadémiai.
- Czuczor G. – Fogarasi J. (szerk.) 1862–1874. *A magyar nyelv szótára*. Pest: Emich.
- Királyföldy E. 1854. *Ujdon magyar szavak tára, mely a hazai hirlapokban, új magyar könyvekben, tudományos és közéletben előkerülő ujdonságokat, mű- és más legújabb alakított vagy felélesztett szavakat német fordítással foglalja magában*. Pest: Heckenast.
- Kovács J. L. (szerk.) *Tudományos és Köznyelvi Szavak Magyar Értelmező Szótára*. www.meszotar.hu
- Schedel F. (szerk.) 1847. *Törvénytudományi műszótár*. Pest: Eggenberger.
- Szily K. (szerk.) 1902–1908. *A Magyar Nyelvújítás Szótára*. Budapest: Hornyánszky.
2009. évi CXV. törvény az egyéni vállalkozóról és az egyéni cégről. Elérhető online: https://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=a0900115.tv (Letöltve: 2017. 10. 02.)

References

- Bakos Ferenc. 1994. *Idegen szavak és kifejezések kézis�ótára*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Bańcerowski Janusz. 2004. A szaknyelvek és a szaknyelvi szövegek egyes sajátosságairól. *Magyar Nyelvőr* 128. évf. 4. szám. 446–452.
- Bańcerowski Janusz – Bárdosi Vilmos 2004. A „haza” fogalma a világ magyar nyelvű képeiben. *Magyar Nyelvőr* 128. évf. 1. szám. 1–10.
- B. Kovács Mária 1995. *A magyar jogi szaknyelv a XVIII–XIX. század fordulóján*. Miskolc: Bölcsész Egyesület.

- Constantinovits Milán – Vladár Zsuzsa 2008. Miért nincs egységes külkereskedelmi terminológia. In Gecső Tamás – Sárdi Csilla (szerk.): *Jel és jelentés*. Budapest: Tinta. 386–396.
- Dobos Csilla 2004. Szaknyelvek és szaknyelvoktatás. In Dobos Cs. (szerk.): *Miskolci Nyelvi Mozaik*. Miskolc: Eötvös. 24–43.
- Dobos Csilla 2008. A jogi terminusok jelentésének sajátosságai. In Gecső T. – Sárdi Cs. (szerk.): *Jel és jelentés*. Budapest: Tinta. 91–99.
- Dosca, A 2005. Die juristische Terminologie: Wege der Forschung und Bearbeitung (Eine wissenschaftliche Studie). *Lecturi Filologice* 2. szám. 65–70.
- Dömötör Adrienne 2004. Nyelvtörténet. In *Haza és haladás – A reformkortól a kiegyezésig (1790–1867)*. Encyclopaedia Humana Hungarica 07. Elérhető online: <http://mek.niif.hu/01900/01903/html/index.html>. (Letöltve: 2017. 08. 23.)
- Fischer Márta 2010. *A fordító mint terminológus, különös tekintettel az európai uniós kontextusra*. PhD-értekezés. Budapest: ELTE Nyelvtudományi Doktori Iskola. Elérhető online: <http://www.euenglish.hu/wp-content/uploads/2012/05/PHD-FISCHERM%C3%81RTA-2010.pdf>. (Letöltve: 2017. 08. 18.)
- Fóris Ágota 2005. *Hat terminológia lecke*. Budapest: Lexikográfia.
- Ginter Károly 1988. A köznyelv és a szaknyelv eltérései a műszaki tudományok nyelvének vizsgálata alapján. In Kiss J. – Szűts L. (szerk.): *A magyar nyelv rétegződése*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 386–393.
- Heltai Pál 1988. Contrastive Analysis of Terminological Systems and Biligual Technical Dictionaries. *International Journal of Lexicography* 1: 32–40.
- Heltai Pál 2004. Terminus és köznyelvi szó. In Dróth J. (szerk.): *Szaknyelvoktatás és szakfordítás 5. Tanulmányok a Szent István Egyetem Alkalmazott Nyelvészeti Tanszékének kutatásaiból*. 25–45.
- Klaudy Kinga – Gulyás Róbert 2015. Terminusok és reáliák az európai uniós kommunikációban. In Bartha-Kovács K. (szerk.): *Tranfert nec mergitur. Albert Sándor 65. születésnapjának tiszteletére*. Szeged: JATE Press. 75–84.
- Terestyéni Enikő 2011. *A modern turizmus terminológiája. Vizsgálat angol és magyar nyelvű korpusz alapján*. PhD-értekezés. Veszprém: Pannon Egyetem, Nyelvtudományi Doktori Iskola. Elérhető online: http://konyvtar.uni-pannon.hu/doktori/2011/Terestyenyi_Eniko_dissertation.pdf. (Letöltve: 2017. 09. 13.)
- Tolcsvay Nagy Gábor (szerk.) 2000. *Nyelvi fogalmak kisszótára*. Budapest, Korona.
- Wüster, E. 1979. *Einführung in die allgemeine Terminologielehre und terminologische Lexikographie*. Wien, New York: Springer.

VERMES ALBERT

PRAGMATIKAI EXPLICITÁCIÓ A DHAMMAPADA EGY MAGYAR FORDÍTÁSÁBAN¹

1. Bevezetés

Ebben a tanulmányban a *Dhammapada* című buddhista szöveg egy magyar nyelvű változatát vetem össze az eredetivel. Az eredeti páli szöveg és a magyar fordítás olvasóját több ezer év, több ezer kilométer és egy kulturális szakadék választja el egymástól. A magyar olvasó egészen bizonyosan nem rendelkezik mindazon háttérismeretekkel, amelyek az eredeti szöveg olvasója számára hozzáférhetők voltak. Ezt a helyzetet, amikor egy szöveg értelmezéséhez szükséges kontextuális feltevések egy adott közönség számára nem – vagy nem teljes mértékben – hozzáférhetők, másodlagos kommunikációs helyzetnek nevezzük (Gutt 1991: 73).

Másodlagos kommunikációs helyzetben, minthogy az értelmezés mindig kontextus-függő folyamat, az eredeti szöveg által közvetített kontextuális hatások (az eredeti interpretáció) teljes megőrzése a fordításban vagy nem lehetséges, vagy csak nagyobb mértékű feldolgozási erőfeszítés kifejtése révén valósítható meg (Sperber–Wilson 1986: 46–50, 125). Mivel az, hogy egy szöveg mennyire releváns egy adott kontextusban egy adott közönség számára, az egyrészt a kidolgozható kontextuális hatások, másrészt a kidolgozásukhoz szükséges feldolgozási erőfeszítés mértékének függvénye (Sperber–Wilson 1986: 125, 145), a fordított szöveg relevanciája mindkét esetben kisebb lesz attól, amekkora egy elsődleges kommunikációs helyzetben lehetne. Amennyiben a fordító növelni akarja fordítása relevanciáját, biztosítani akarja a szöveg értelmezhetőségét, két dolgot tehet. Az egyik lehetőség az, hogy növeli a közönség által biztosan kidolgozható kontextuális hatások számát, még azon az áron is, hogy emiatt esetleg némileg növekszik a feldolgozási erőfeszítés mértéke. A másik lehetőség az, hogy csökkenti a feldolgozáshoz szükséges erőfeszítés mértékét.

1 A kutatást az EFOP-3.6.1-16-2016-00001 „Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen” című projekt támogatja.

A biztosan kidolgozható kontextuális hatások számát, vagyis az értelmezés biztonságát növelni úgy lehet, ha a kommunikátor csökkenti a következtetés szerepét az értelmezésben. Ezt úgy érheti el a kommunikátor, hogy nyelvileg kifejtetté, explicitté tesz bizonyos kontextuális implikációkat vagy az értelmezéshez szükséges kontextuális feltevéseket. Ezáltal ugyan növekszik a dekódolandó információ mennyisége, ugyanakkor kevesebb következtetési erőfeszítésre lesz szükség a megnyilatkozás értelmezéséhez. Összességében tehát mindez feltehetőleg a feldolgozáshoz szükséges erőfeszítés mértékének csökkenését is eredményezi.

A fenti gondolatmenet lényegét Heltai (2014: 174) a következő tömör, jól érthető formában fogalmazta meg:

Az explicitáció célja [...] a relevancia biztosítása a kommunikációt korlátozó tényezők között. Ez azt jelenti, hogy a beszélő megfelelő kontextuális hatást akar elérni ésszerű feldolgozási erőfeszítés mellett. [...] A relevancia biztosítását az explicitáció kétféleképpen szolgálhatja: vagy a kontextuális hatás megőrzéséhez járul hozzá (a relevánsnak tartott információk feltétlen átadásával, például kulturálisan kötött kifejezésekhez fűzött magyarázattal) vagy a feldolgozási erőfeszítés csökkentésével (például a redundancia növelésével).

Klaudy (1999: 12–13) négy explicitációs kategóriát különböztet meg: a nyelvrendszerek különbségei miatt végzett kötelező explicitáció; a nyelvhasználati, szövegszervezési különbségek miatt alkalmazott fakultatív explicitáció; a forrásnyelvi és célnyelvi olvasók kulturális háttérismeretei közötti különbségek áthidalását célzó pragmatikai explicitáció (mely tulajdonképpen a fakultatív explicitáció egy fajtája); illetve a fordítási tevékenység jellegéből következő, sem nyelvi, sem nyelven kívüli okokkal nem indokolható fordításspecifikus explicitáció.

Másodlagos kommunikációs helyzetben tehát pragmatikai explicitációt – Robin (2013) szóhasználatában: szerkesztési műveleteket – alkalmaz a fordító, hogy a célnyelvi olvasó kulturális háttérismereteinek hiányát kompenzálja. Robin (2013: 190) értelmezésében a szerkesztési művelet: „fakultatív művelet, a fordító a kontextusból merítve törekszik az egyértelműsítésre, a szöveg feldolgozhatóságának megkönnyítésére”. E pragmatikai vagy szerkesztési műveletek alkalmazásának eredménye lesz tehát a fordított szöveg megnövekedett explicitága.

Mit tehetnek tehát egy másodlagos kommunikációs helyzetben a *Dhammapada* magyar fordítói, hogy biztosítsák a szöveg értelmezhetőségét? Ha feltesszük, hogy a fordítók

igyekeznek minél pontosabban visszaadni az eredeti szöveg tartalmát, vagyis megőrizni az eredeti által közvetített feltevéseket – hiszen egy szakrális szöveg esetében ez alapvető elvárás –, akkor azt várhatjuk, hogy ehhez valamennyi segítséget nyújtanak majd a célnyelvi olvasónak. Ezt oly módon tehetik, hogy az értelmezéshez szükséges hiányzó enciklopédikus háttérfeltevéseket vagy a segítségükkel a szövegből nyerhető következtetéseket – kontextuális implikációkat – nyelvileg kódolt formában az olvasó rendelkezésére bocsátják, vagyis explicitálják azokat. E tanulmányban a magyar szöveget a páli eredetivel összevetve azt vizsgálom, hogy a fordítók által választott fordítói megközelítésmódnak milyen következményei vannak a fordítás explicitisége tekintetében.

2. A Dhammapada

A buddhizmus Kambodzsában, Laoszban, Srí Lankán, Thaiföldön és Mianmarban (Burmában) domináns théraváda irányzatának szent iratait a *Tipitaka* ('három kosár') néven ismert, Páli Kánonként is emlegetett három részből álló gyűjtemény tartalmazza, melynek legteljesebb és legismertebb változata páli nyelven íródott. A mű születése az i. e. 5. sz. és i. e. 3. sz. közötti időszakra tehető (Fórizs 2012: 9). Ekkor az élıszóban megörzött, hitelesnek tekintett tanításokat kánonba foglalták, és szintén élıszóban adták tovább, egészen az i. e. 1. századig, amikor Srí Lankán írásban is lejegyezték őket.

A *Dhammapada* versei a gyűjtemény második, *Szutta-pitaka* ('Beszédek kosara') nevű részében találhatók. E versek Buddha erkölcsi tanításainak alapgondolatait foglalják magukba, és az útját kereső ember személyes fejlődésének, tanulásának eszközéül szolgálnak. A műben 423 időmértékes vers szerepel huszonhat tematikus fejezetre osztva. A versek nagy része slóka-mértékes, két tizenhat szótagot számláló középmetszetes sorból (vagy négy darab nyolc szótagú sorból) álló párvers, amelyet meglehetősen lazán kezelnek a páli költészetben. Másik része még szabadabban kezelt, fordításokban gyakran négysoros formában visszaadott három vagy négy sorba osztott strófa (Vekerdi 1999: 168).

A théraváda hagyomány szerint a *Dhammapada* verseit maga Buddha mondta el, egy-egy eseményre reagálva. A valóságban azonban „nem tőle származnak, csupán az ő gondolatait tolmácsolják híven, esetleg egyik-másik konkrét kijelentését foglalják versbe” (Vekerdi 1999: 167). Ez már csak azért is valószínű, mivel Buddha hitelesnek tekintett beszédeiben nem találunk verseket. Másrészt a *Dhammapada* versei felbukkannak egyéb

páli nyelvű szövegekben is, és „nem egy esetben szó szerint megtalálhatók egyéb, nem buddhista irodalmi művekben, pl. a szanszkrit nyelvű *Mahābhārata* eposzban vagy *Manu törvénykönyvében*” (Vekerdi 1999: 167). Keletkezésének pontos ideje így nem megállapítható, annyi tudható csupán, hogy legkésőbb az i. e. 240 körül tartott zsinaton bekerült a kanonizált szövegek közé. Később, az i. sz. 5. században szintén páli nyelven íródott hozzá egy *Dhammapada-atthakathā* című magyarázószöveg, legendagyűjtemény, amely a versekhez egy-egy Buddha életéről szóló legendát kapcsol hozzá.

A *Dhammapada* kifejezés egy összetett alak, amelynek két alkotóeleme a ‘mentális jelenségek összessége’, ‘törvény’, ‘igazság’ vagy – buddhista értelmezésben – ‘tan’ jelentésű *dhamma* (vö. szanszkrit *dharma*), illetve a ‘láb’, ‘lépés’, ‘ösvény’, ‘út’ jelentésű *pada*. Ez utóbbinak, ahogyan Vekerdi (1999: 167) rámutat, létezik egy másik, ‘verssor’ jelentése is, azonban az „út” értelmezés mellett szól az, hogy magában a szövegben mindig ebben az értelemben áll a *pada* szó; ‘vers’ értelemben a *gāthā* szót használja a szöveg” (Vekerdi 1999: 167). *Dhammapada* tehát nagyjából annyit tesz: ‘a tan útja’.

3. A Dhammapada magyar fordításai

A *Dhammapadát* számos nyelvre lefordították már, angolul például tucatnyi változata is létezik. Magyar nyelven először 1994-ben Fórizs László páliból készült prózai fordításában jelent meg, *Az Erény útja* címmel. A fordító előszavában kifejti, hogy meg sem próbált formailag egységes szöveget létrehozni, annak ellenére, hogy a forrásszöveg viszonylag egységesnek tűnik bizonyos formai szempontok alapján. Elsődleges célja ehelyett a tartalom maradéktalan megőrzése volt.

1998-ban jelent meg Oborny Bea és Szendrő Csaba magyar változata, amely Juan Mascaro verses formájú angol fordítása alapján készült *A Törvény útja* címmel. Előszavából megtudjuk, hogy a fordítás a gördülékenységre és érthetőségre törekedett annak érdekében, hogy a mindennapi használatra alkalmassá váljon.

Ezt 1999-ben követte Vekerdi József szintén a páli eredetiből készített *A Tan ösvénye* című, a tartalom mellett a költői formára is hangsúlyt helyező fordítása. Fordításában kötöttebben kezeli az adott versformákat annak érdekében, hogy a ritmus érzékelhetőbb legyen (Vekerdi 1999: 168). Vekerdi fordítása a 423 vers mellett a *Dhammapada-atthakathā* szövegeinek egy jelentős részét is magába foglalja

A három magyar fordítás közül tehát kettő az eredeti páli nyelvű forrásszövegből (illetve valamelyik páli nyelvű változatból) készült, egy pedig egy angol nyelvű közvetítő szövegből. Kettő prózai, egy pedig költői szöveg, amely a tartalom mellett a szöveg költői szépségének megőrzését is célul tűzte ki. A két prózai szöveg közötti különbség – a forrásnyelvi szövegek különbözősége mellett – annyiban foglalható össze, hogy míg Fórizs változata (*Az Erény útja*) a tartalmi hűséget helyezi előtérbe, vagyis forrásorientált fordításnak tekinthető, addig Oborny és Szendrő fordításának (*A Törvény útja*) legfontosabb célkitűzése egy jól olvasható és világos szöveg létrehozása volt, vagyis a célnyelvi olvasót szem előtt tartó, ún. célorientált fordítás tipikus esetének tekinthető. A harmadik, Vekerdi verses szövegváltozata (*A Tan ösvénye*) formai értelemben még inkább forrásorientált, mint *Az Erény útja*, amennyiben a tartalmi mellett a formai hűséget, a versmérték megőrzését is célként tűzi ki, miközben tartalmi szempontból inkább célorientáltnak mondható.

4. A vizsgálat célkitűzése

Jelen tanulmányban csak Oborny és Szendrő fordítását vizsgálom abból a szempontból, hogy a fordítás orientációja milyen tartalmi eltolódásokat okozhatott a szövegben a páli eredetihez képest. Pontosabban: van-e különbség a szövegek között explicitységük tekintetében. (Itt most eltekintek az angol nyelvű köztes forrásszöveg esetleges hatásának elemzésétől – erre majd egy későbbi tanulmányban térek vissza.)

Amikor a fordítás célját meghatározták a fordítók, valójában arról döntöttek, hogy milyen módon töreksenek a fordítás relevanciáját biztosítani. Oborny és Szendrő fordításának kimondott célja egy gördülékeny és érthető szöveg létrehozása volt. Relevanciaelméleti terminusokkal élve a feldolgozási erőfeszítés mértékének észszerű szinten tartását tűzték ki célul. Mivel másodlagos kommunikációs helyzetben ez a szöveg explicitségének növelése révén lehetséges, feltételezésem az, hogy *A Törvény útja* explicitebb a páli nyelvű eredetinel.

5. Összevetés

Az alábbiakban néhány jellemzőnek ítélt verset vizsgálok meg közelebbről. Minden versnek közlöm az eredeti páli változatát Ānandajoti (2017) alapján, majd a vers nyelvi

jelentésének tisztázása érdekében Ānandajoti (2017) – többé-kevésbé – interlineáris angol fordítását, illetve a Digital Library and Museum of Buddhist Studies szó szerinti angol fordítását. (A sortörések a források által alkalmazott módon jelennek meg.) Ezt követi minden esetben az Oborny és Szendrő-féle magyar változat.

1. vers:

Manopubbaṅgamā dhammā, manoseṭṭhā manomayā,
manasā ce paduṭṭhena bhāsati vā karoti vā,
tato naṃ dukkham-anveti cakkam va vahato padaṃ.

Mind precedes thoughts, mind is their chief, (their quality is) made by mind,
if with a base mind one speaks or acts,
through that suffering follows him like a wheel (follows) the ox's foot.

All mental phenomena are preceded by mind,
Mind is their master, they are produced by mind.
If somebody speaks or acts
With a corrupted mind,
Hence suffering follows him,
Like the wheel the foot of the bearing animal.

Ami ma vagy, tegnapi gondolataidból ered, és amit most gondolsz, holnapi életedet formálja. Életünk az elménk teremtménye. Ha az ember tisztátalan elmével szól vagy cselekszik, a szenvedés úgy követi, mint a kocsiba fogott igásállatot a kerék.

Oborny és Szendrő fordítása az eredeti páli vers első sorát két mondattal adja vissza, amelyeknek nem azonos a szemantikai tartalma az eredetivel, hanem annak egyfajta értelmezését adják: egy lehetséges kontextuális implikációt fejtenek ki.

9. vers:

Anikkasāvo kāsāvaṃ yo vatthaṃ paridahessati,
apeto damasaccena na so kāsāvaṃ-arahati.

The one who, while still impure, would wear the renunciant's robe,
unendowed with restraint and truth, is not worthy of the renunciant's robe.

Who is not rid of defilement, and will wear a yellow robe,
Devoid of restraint and truth, he does not deserve a yellow robe.

Aki tisztátalan lélekkel ölti magára a szerzetesek sárga köntösét, belső összhang és az igazság ismerete nélkül, az méltatlan a szent ruhára.

A páli *kāsāvaṃ yo vatthaṃ* kifejezés szó szerinti jelentése: ‘azt a sárga ruhát’. A magyar fordítás magyarázatot fűz a *sárga köntös* kifejezéshez, vagyis explicitál egy enciklopédikus háttérfeltevést.

44. vers:

Ko imaṃ paṭhaviṃ vicessati
yamalokaṇ-ca imaṃ sadevakaṃ?
Ko dhammapadaṃ sudesitaṃ
kusalo puppham-ivappacessati?

Who will know this earth
and the lower realm, together with the gods?
Who (will reflect) on the well-taught verse of Dhamma
as a good man reflects on a flower?

Who will investigate this earth and this Yama's world with its deities?
Who will understand this well taught Dharma-verse, as a skilful person picks flowers?

Ki hódítja meg e világot, s az istenek világát, és Jama világát, a halált és fájdalmat?
Ki találja meg a Dhammapadát, a Tökéletesség tiszta útját, mint ahogy a virágot
kereső ember a legszebb virágot találja meg?

A *Törvény útja* a *yamalokaṇ* ('Jama világát') szó fordításakor idegenítő megoldással élve bevezeti *Jama* nevét, és ugyanakkor a „halált és fájdalmat” kifejezés beszúrásával magyarázatképpen explicitál egy releváns enciklopédikus háttérfeltevést. A vers második mondatának fordításában hasonló művelet alkalmazását figyelhetjük meg a *Dhammapada* kifejezéssel kapcsolatban.

46. vers:

Phenūpamaṃ kāyam-imam viditvā,
marīcidhammaṃ abhisambudhāno,
chetvāna Mārassa papupphakāni,
adassanaṃ Maccurājassa gacche.

Knowing that this body is just like froth,
understanding it has the nature of a mirage,
cutting off Māra's flower-tipped (arrows),
one should go beyond the King of Death's sight.

Having understood that this body is like foam, having realized its mirage-like nature,
having cut off Mara's flower-tipped arrows, one should make himself invisible to the
King of Death.

Aki tudja, hogy teste a hullám tajtéka, a délibáb árnyéka, az eltöri Mára éles nyilait,
melyeket az érzéki szenvedélyek rózsái rejtenek, azt nem látja meg a Halál Királya,
az továbbmegy és követi az utat.

A Mārassa papupphakāni ('Mára virághegyű nyilai') kifejezést Oborny és Szendrő némiképp módosítják, és egy magyarázó résszel is kiegészítik az eredeti metaforát: „melyeket az érzéki szenvedélyek rózsái rejtenek”. A vers utolsó sorához is kiegészítést fűznek, amelyben egy lehetséges kontextuális implikációt explicitálnak.

60. vers:

Dīghā jāgarato ratti, dīghaṃ santassa yojanaṃ,
dīgho bālānaṃ saṃsāro Saddhammaṃ avijānataṃ.

Long is the night for one awake, long is a league for one tired,
long is the round of births and deaths for fools who know not True Dhamma.

Long is the night for a wakeful; long is a yojana for a tired.
Long is the Samsara for the fools who do not know the true Dharma.

Milyen hosszú az éjszaka az őrnek, milyen hosszú az út a megfáradottnak, milyen hosszú az életek sorának halálba torkolló vándorlása a bolondnak, aki nem találja az utat!

A Törvény útja „az életek sorának halálba torkolló vándorlása” fordulattal explicitálja a *saṃsāro* (‘örök vándorlás’) szó jelentését.

87. vers:

Kaṇhaṃ dhammaṃ vippahāya, sukkaṃ bhāvētha paṇḍito,
okā anokaṃ āgamma; viveke yattha dūramaṃ.

Having abandoned the dark state, the wise one should develop the bright,
having gone forth to homelessness from home; in solitude, where it is hard to
delight.

Having abandoned the bad states let the wise man develop the good states.
Having come from the house into houselessness, into solitude, which is not fit for
pleasures.

Elhagyva a sötétség útját, követve a világosság útját, a bölcs váljon meg a családi
élettől, és kezdjen szabad életet.

A Törvény útja értelmezve, magyarázva fordítja az *okā anokaṃ āgamma* (‘otthonból az otthontalanságba távozva’) kifejezést: „váljon meg a családi élettől, és kezdjen szabad életet”. Ugyanakkor valamiért kihagyja a *viveke yattha dūramaṃ* (‘magányban, ahol nincs öröm’) kifejezés fordítását, vagyis csökkenti a nyelvileg kódolt információ mennyiségét. Ezzel egyrészt csökkenti a feldolgozáshoz szükséges erőfeszítés mértékét, másrészt viszont gyakorlatilag lehetetlenné teszi az eredetivel való teljes interpretációs hasonlóságot.

221. vers:

Kodhaṃ jahe, vippajaheyya mānaṃ,
saṃyojanaṃ sabbam-atikkameyya,
taṃ nāmarūpasmiṃ asajjamānaṃ,
akiñcanaṃ nānupatanti dukkhā.

One should abandon anger, one should abandon conceit,
one should overcome every fetter,
without clinging to mind and bodily form,
sufferings never do befall the one having no possessions.

Renounce anger; abandon pride.
Overcome all fetters.
The one, who is not attached to mind and body,
and has nothing, is not followed by suffering.

Győzd le haragod, add fel büszkeséged. Nem érheti szenvedés azt, akit semmi sem
béklyózik, akinek semmije sincs.

A magyar változat teljesen elhagyja a *nāmarūpa* ('név–anyagi forma') összetételt, vagyis
honosító megoldást alkalmaz, és így nem teszi lehetővé az eredeti interpretáció kidolgozását.
Ugyanakkor megkíméli az olvasót a furcsa, idegenszerű kifejezés értelmezésétől, vagyis
a feldolgozási erőfeszítés mértékének csökkentése révén törekszik a relevancia növelésére.

254. vers:

Ākāse va padaṃ natthi, samaṇo natthi bāhire,
papañcābhiratā pajā, nippapañcā Tathāgatā.

There is no footprint in the sky, there is no ascetic on the outside,
folk greatly delight in impediments, the Realised Ones are free of impediments.

There are no tracks in the sky. There is not a true monk outside of this teaching.
Mankind delights in obsession. The Buddhas are free of obsession.

Az éghez nem vezet út. A szerzetesnek önmagában kell megtalálnia az utat. Míg
a világ a gyönyörökkel játszik, melyek akadályok az úton, a Tathagaták, a „beérke-
zettek” átkeltek az idő folyóján, és legyőzték a világot.

Oborny és Szendrő ismét értelmezve fordít: a *samaṇo natthi bāhire* ('kívül nincs
szerzetes') kifejezést egy kontextuálisan implikált feltevéssel helyettesítik, explicitál-
ják. Az eredeti szöveg második sora szembeállítja egymással az átlagembereket és a
beérkezetteket. A *papañcābhiratā* ('a szenvedélyekben, akadályokban örömet lelő')

kifejezés jelentését a magyar fordítás két tagmondatban teljesen kibontja, explicitálja. A sor második felének fordításakor bevezetnek egy buddhista terminust, a *Tathagata* szót, amelyet – értelmezését segítve – rögtön magyar megfelelője követi. A *Tathagata* kifejezés előtt álló *nippapañcā* ('szenvedélytől mentes') predikatív melléknév jelentését szintén egyfajta értelmező, egy lehetséges implikációt explicitáló fordulattal adják vissza, ami által viszont elvész az eredetiben meglévő szembeállítás.

277. vers:

Sabbe saṅkhārā aniccā ti, yadā paññāya passati,
atha nibbindatī dukkhe – esa maggo visuddhiyā.

All conditions are impermanent, when one sees this with wisdom,
then one grows tired of suffering – this is the path to purity.

When one perceives with wisdom that all conditioned things are impermanent,
then one turns away from suffering. This is the path of purification.

„Minden mulandó.” Aki belátja ezt, túljut a szenvedésen. Íme a tiszta út.

A *Törvény útja* a *sabbe saṅkhārā* ('minden jelenség', 'minden feltételes létező') kifejezést egyszerűsítve fordítja, itt nem próbálja megőrizni sem magát a *saṅkhāra* terminust, sem annak jelentését. Ezzel csökkenti a feldolgozási erőfeszítés mértékét, ugyanakkor persze az interpretációs hasonlóságot is.

370. vers:

Pañca chinde, pañca jahe, pañca cuttaribhāvaye,
pañca saṅgātigo bhikkhu oghatiṇṇo ti vuccati.

One should cut off five, one should abandon five, one should cultivate five more,
the monastic who surmounts five attachments is called a flood-crosser.

Cut off five things, abandon five, five further cultivate.

The monk who has overcome five attachments is called the one who has crossed over the flood.

Irtsd ki magadból ezt az ötöt: önzés, kétely, hamis sanyargatás és szokások, bujaság, gyűlölet. Taszítsd el magadtól ezt az ötöt: a testben és a testetlenül újraszületés vágya, akaratosság, nyughatatlanság, tudatlanság. De ápd magadban ezt az ötöt: hit, éberség, erő, elmélyültség, tisztánlátás. Öt béklyóból szabadult ki, aki átkelt a túlsó partra: bujaság, gyűlölet, káprázat, gőg, tévhit.

E vers fordításakor Oborny és Szendrő a teljes interpretáció hozzáférhetősége érdekében részletesen kibontja az olvasó számára a *pañca* ('öt') szó által felidézett (felidézendő) enciklopédikus tartalmakat.

388. vers:

Bāhitapāpo ti brāhmaṇo,
samacariyā samaṇo ti vuccati,
pabbājayam-attano malaṃ
tasmā pabbajito ti vuccati.

Warding off wickedness one is called a brahmin,
one living austere is said to be an ascetic,
because of driving forth (all) stain from oneself
one is said to be one who has gone forth.

One is called "a Brahmin" because he keeps away from evil.
One is called "a recluse" because he lives in tranquility.
If one has renounced one's own impurities, then one is called "a monk".

Mert elbánt a gonosszal, ezért hívják bráhminnak. Mert békében él, ezért hívják szamanának. Mert elvetett minden bűnt, ezért hívják pabbadzsitának, zarándoknak.

A Törvény útja mindhárom eredeti buddhista terminust (*brāhmaṇa* 'szent ember', *samaṇa* 'remete', *pabbajita* 'szerzetes') megőrzi. Ezek közül kettőt már korábban bevezetett: a *bráhmín* kifejezést a 142., a *szamana* kifejezést a 264. versben, a *pabbadzszita* kifejezés itt jelenik meg először, a már megszokott módon rögtön egy háttérfeltevést explicitáló, magyarázó betoldással kísérve.

423. vers:

Pubbenivāsaṃ yo vedī, saḡgāpāyaṇ-ca passati,
atho jātikkhayaṃ patto, abhiññāvosito muni,
sabbavositavosānaṃ, tam-ahaṃ brūmi brāhmaṇaṃ.

Whoever knows their former lives, and sees heaven and the downfall,
and has attained birth's destruction, the sage, accomplished in deep knowledge,
who is accomplished in all accomplishments, that one I say is a brahmin.

Who knows his former births and sees both heaven and hell,
who has reached the end of rebirths, the sage who has attained higher wisdom,
one who has attained all accomplishments – him do I call a Brahmin.

Aki ismeri múlt életeinek folyamát, és megszabadult a halálba torkolló élettől, aki ismeri az ég örömeit és a pokol kínjait, mert látnok, aki mindent tisztán lát, aki tökéletességében egy a Legfőbb Tökéletességgel, azt nevezem bráhminnak.

Oborny és Szendrő fordítása az „ismeri az ég örömeit és a pokol kínjait” kifejezéssel értelmezve, egy kontextuális implikációt explicitálva adja vissza az eredeti szikár fordulatot: *saḡgāpāyaṇ-ca passati* (‘és látja a mennyet és poklot’). A *sabbavositavosānaṃ* kifejezést (‘aki elérte a tökéletességet’) a kissé nehézkes „aki tökéletességében egy a Legfőbb Tökéletességgel” alakban fordítják, ami feltehetőleg a feldolgozási erőfeszítés mértékének szükségtelen növekedését okozza, vagyis csökkenti a fordítás relevanciáját.

6. Összegzés

Miközben eredetit és fordítást ugyanazon szöveg különböző változatainak tekinthetjük, a fordítást önálló – az eredetitől független – szöveggént is kell értékelnünk, amely egy adott célnyelvi kommunikációs helyzetben, meghatározott kommunikációs szándékok elérése érdekében jött létre. A Gutt (1991: 101) által definiált optimális hasonlóság eléréséhez többféle stratégiát is választhat a fordító annak függvényében, hogy a célnyelvi olvasó kognitív környezetének ismeretében milyen szintű interpretációs hasonlóságot tűzött ki célul, illetve hogy mekkora mértékű értelmezési erőfeszítés kifejtését tartja elvárhatónak vagy elfogadhatónak a fordítás olvasójától.

Oborny és Szendrő fordítása, *A Törvény útja* leginkább az olvasó által kifejtendő feldolgozási erőfeszítés mértékét tartja szem előtt, és arra törekszik, hogy ez mindenütt egy elfogadható szinten maradjon, miközben azt is igyekszik biztosítani, hogy a fordítás által közvetített kontextuális hatások (az üzenet) lehetőleg minél teljesebb képet adjanak az eredeti szöveg feltételezett interpretációjáról. Más szóval: nem a szemantikai reprezentáció szintjén, hanem a kontextuális hatások (az értelmezés) szintjén törekszik hasonlóságra. Ennek érdekében sok helyütt explicitál, bővíti a szöveget releváns enciklopédikus háttérfeltevésekkel és – esetenként eléggé szabadon – értelmező betoldásokkal, vagyis jellemző rá a pragmatikai műveletek (Klaudy 1999: 13) – Robin (2013: 190) szóhasználatában: szerkesztési műveletek – alkalmazása. Az értelmezés könnyítése, a szükséges feldolgozási erőfeszítés mértékének csökkentése érdekében alkalmanként kihagyásokat, illetve honosító megoldásokat is alkalmaz, de nem idegenkedik az idegenítő megoldások alkalmazásától sem: eredeti formájában őriz meg számos mitológiai nevet, illetve buddhista terminust, amelyeket azonban mindenütt a szükséges háttérfeltevéseket explicitáló magyarázattal együtt vezet be.

Oborny és Szendrő szövegváltozatával kapcsolatban felmerülhet egyesekben a kérdés: Szabad-e így fordítani a *Dhammapadát*, a Buddha tanításait tartalmazó szent szöveget? Ezzel kapcsolatban a Ruzsa (2009) által írtakat idézem:

Azonban, mivel sok szöveget lényegesen eltérő változatokban is ismerünk, tudjuk, hogy tartalmilag sem volt pontos a hagyomány, nem hogy szó szerint, sőt nyelvtanilag és hangtanilag is pontosan őrizte volna a Tanítást. Ez egyébként teljesen megfelelt a Tanító szándékainak, aki sokszor hangsúlyozta, hogy szavait nem bemagolni, hanem megérteni kell; s halála előtt kimondottan feljogosítja a szerzetesek közösségét a kisebb szabályok szükség szerinti módosítására. Egy ízben konkrétan a nyelv kérdésében is állást foglalt:

Volt a szerzetesek között két papi születésű testvér, Jaméla és Kékuta; szépszavúak, szépbeszédűek. Elmentek a Magasztoshoz, üdvözölték, majd oldalt leültek. „Mostanság, uram, sokféle nevű, sokféle nemzetségű, sokféle születésű, sokféle családból való ember áll be szerzetesnek. Ezek saját tájszólásukkal megrontják a Megvilágosult szavát (*te sakāya niruttiyā buddhavacanam dūṣenti*). Hadd tegyük át mi, uram, a Megvilágosult szavát védikusra (*chandaso āropema*)!” A magasztos Megvilágosult megfeddte őket... „Elrendelem, szerzetesek, hogy a Megvilágosult szavát saját tájszólás[otok]on sajátítsátok el (*anujānāmi, bhikkhave, sakāya niruttiyā buddhavacanam pariyāpuṇiṭum*).” (*Vinaya-piṭaka* I. 139)

Ha jól értelmezem az itt írtakat, maga Buddha jogosította fel gondolatainak közvetítőit – köztük talán jelenkori fordítóit is – azok megértésének biztosítása érdekében szavainak más nyelvekre („tájszólásokra”) történő fordítására és „szükség szerinti módosítására”. Úgy tűnik, a Megvilágosult is azt gondolta, fontosabb az interpretáció hozzáférhetőségének biztosítása, mint a szemantikai reprezentációk azonossága.

Források

- Ānandajoti Bhikkhu (szerk. és ford.) 2017. *Dhammapada. A Pāli and English line by line (interlinear) version.* Elérhető online: <https://www.ancient-buddhist-texts.net/Texts-and-Translations/Dhammapada> (Letöltve: 2017. 11. 18.)
- Dhammapada. A Törvény útja. Buddha tanításai.* 1998. Ford. Oborny Bea – Szendrő Csaba. Budapest: Új Akropolisz Kiadó. Elérhető online: <https://terebess.hu/keletkultinfo/Dhammapada-A-torveny-utja.pdf> (Letöltve: 2017. 11. 18.)
- Digital Library and Museum of Buddhist Studies. Elérhető online: http://buddhism.lib.ntu.edu.tw/DLMBS/en/lesson/pali/lesson_pali3.jsp (Letöltve: 2017. 11. 18.)

Irodalom

- Fórizs László 1994/2012. Bevezetés. In *Dhammapada. Az Erény útja.* Ford. Fórizs László. Harnham: Aruna Publications. 9–10. Elérhető online: <https://terebess.hu/keletkultinfo/Forizs-Laszlo-Dhammapada.pdf> (Letöltve: 2017. 11. 18.)
- Gutt, E.-A. 1991. *Translation and Relevance.* Oxford: Basil Blackwell.
- Heltai Pál 2014. *Mitől fordítás a fordítás?* Budapest: Eötvös József Könyvkiadó.
- Klaudy Kinga 1999. Az explicitációs hipotézisről. *Fordítástudomány* I.2: 5–21.
- Robin Edina 2013. Fordítói és lektori műveletek a fordított szövegekben. In Tóth Szergej (szerk.): *Társadalmi változások – nyelvi változások. Alkalmazott Nyelvészeti kutatások a Kárpát-medencében.* Budapest–Szeged: MANYE – Szegedi Egyetemi Kiadó Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó. 188–198.
- Ruzsa Ferenc 2009. A páli nyelv és irodalom. <http://a-buddha-ujja.hu/Article/Pali-nyelv-es-irodalom#fnref:3-mmd1> (Letöltve: 2017. 11. 18.)
- Sperber, D. – Wilson, D. 1986. *Relevance.* Oxford: Basil Blackwell.
- Vekerdi József 1999. Utószó. In *Dhammapada. A Tan ösvénye.* Ford. Vekerdi József. Budapest: Terebess Kiadó. 167–170. Elérhető online: <https://terebess.hu/konyvkiadas/pdf/dhammabel.pdf> (Letöltve: 2017. 11. 18.)

PETERECZ ZOLTÁN

A FORDÍTÁS MINT KÓDFEJTÉS – EGY DIPLOMATA NAPLÓBEJEGYZÉSEI

Idegen nyelvű szövegek fordítása majdnem egyidős a nyelvhasználattal. Noha az egyik nyelvről egy másikra való lefordítása szinte egyidős az emberi társadalmak kialakulásával, különösen az elmúlt két évszázadban gyorsult fel és terjedt el ennek az igénye és szükségszerűsége, mióta a ma globalizációnak nevezett jelenség az első ipari forradalommal valóban kezdetét vette. Mára a fordítást sokan – jogosan – külön tudománynak is tekintik, amely valahol az irodalom és a leíró nyelvészet közti területen elhelyezkedő térben található, de természetesen nem szorítkozik csupán erre. Megjelennek például a pszichológia és a biológia nyelvhasználatára utaló releváns kérdések is (pszicholingvisztika) vagy a társadalom és nyelv közötti szövevényes kapcsolatok rendszere (szociolingvisztika). Azt lehet állítani, hogy a fordítás egy bonyolult, saját problémáival és jelenségeivel rendelkező önálló tudományág, amely interdiszciplináris jelleget ölt.

Az irodalmi fordítások esetén például nem pusztán a nyelv nagyon magas szintű tudására van szükség, hanem lehetőleg át kell élni az eredeti szerző lelki világát egy bizonyos fokig, azonosulni kell írói stílusával és gondolatiságával – természetesen a lehetőségek adta határok között. Emellett a fordító hozzá tehet – és általában tesz is – saját írói vénájából és irodalmi stílusából a szöveghez, noha ez egy több szempontból is vitatható eljárás. A nem irodalmi szövegeknél némileg más a helyzet, hiszen nem szépirodalmi mű fordítása esetén nem a stílus a meghatározó, hanem a szövegben rejlő explicit információ. Például egy fizikai vagy biológiai szakszövegnél a szókincs és ezen belül a különböző szakterminusok megfelelő átültetése a célnyelvbe lesz a fordító fő feladata. A történelmi szövegfordítás esetében némileg e kettő fordítási terület között találja magát egy fordító. (E kérdés bizonyos problémáiról lásd Heltai 2014: 19–44.)

A történelmi szöveg egyrészt tekinthető irodalomnak. Sok történész nem csupán évszámokat és történelmi tényeket közöl, amikor ír, hanem el is mesél egy történetet, annak szövevényes összefüggéseivel együtt, és ezt a legtöbb történész megpróbálja olvasmányos formában tenni, egyesek pedig már-már irodalmi stílusban adják át közlendőjüket. Sokszor nemcsak a történeteket, a főbb vonulatokat és összefüggéseket, de a különböző szereplőket is bemutatják, s teszik ezt sokan az adott kultúrkörnek megfelelő irodalmi stílusban. Másfelől viszont az eredeti történelmi szövegek fordítása külön kihívást jelent.

Itt a szöveghűség fokozottan fontos, hiszen minél nagyobb mértékben kell megpróbálni visszaadni az eredeti korra és a szerzőre jellemző szöveg sajátosságait, megbirkózni a különböző fordítási nehézségekkel (például a célnyelvben ismeretlen kifejezésekkel vagy történelmi eseményekkel, az eredeti szerző esetleges idioszinkronitásával stb.). Ez magánlevelek esetében hatványozottan igaz lehet, hiszen számtalan utalás sokszor homályos marad még a korszakot jól ismerő fordító számára is. Naplóbejegyzéseknél további nehézséget jelentenek a rövidítések vagy utalások nehezen beazonosítható személyekre és eseményekre, nem beszélve esetleges elírásokról és a sokszor nehezen kisilabizálható kézírásról.

A naplóbejegyzések és a részletes naplóvezetés egészen a reneszánsz korig nyúlik vissza, amely jelenség megjelenését összefüggésbe lehet hozni az egyén megnövekedett öntudatra ébredésével és az ennek nyomán kialakult fokozott önkifejezési igénnyel. (Ransel 2004: 596.) A naplóvezetés azonban igazából a tizenkilencedik század derekától kezd egyre szélesebb körben elterjedni. A napi dolgok lejegyzése a felsőbb társadalmi rétegek, de különösen a politikusok és diplomaták körében vált elsősorban jellemzővé, noha nem kizárólagosan csak az ide tartozó személyek vezettek naplót. Mára sajnos ez már szinte kiveszőben lévő tevékenység, ami nagyrészt a bennünket körülvevő digitális világnak köszönhető, amikor is vizuális módon egyre többet lehet megörökíteni a napi eseményekből, s az egyéni történelemgyűjtés egyre veszít jelentőségéből.

A napló mindenképpen élő történelmi lenyomat, hiszen a saját kis könyvükbe bejegyző emberek friss emlékekből és élményekből táplálkoztak, s az idő sem homályosította el a sok-sok évvel korábban történt eseményeket. Ugyanakkor a napló irodalom is, még ha nem is feltétlen szépirodalmi mű születik a bejegyzések nyomán. Ezért lehet „bizonytalan műfajnak” nevezni, hiszen a napló valamilyen átmenetet képez „az irodalmi és történelmi írás között, a lejegyzés spontaneitása és a megszerkesztett szöveg reflektálása között, az egyéniség és az események között, szubjektivitás és objektivitás között, a magánszféra és a közszféra között”. (Langford–West 1999: 8) Noha egy napló elolvasásakor természetesen mindig élni kell a szubjektivitás által keltett torz tükör gyanújával, a napi lejegyzett koresemények általában többnyire élethűnek bizonyulnak. Ettől függetlenül nem szabad a naplóra mint teljesen hiteles történelmi forrásra tekinteni, hiszen ezek az írások elsősorban „a múlt belső átéléséről szólnak” – tehát csakis szubjektív képet tárnak elénk. (Gyáni 1997: 25) Éppen ezért színezés, nagyítás és tévedés egyaránt része minden ilyen jellegű leírásnak. Ez utóbbi jelenség viszont még a professzionális történelemírásnak is sajátja. Mivel azonban a naplókészítő magának jegyzi le a friss történéseket, nem feltételezzük, hogy ezt direkt torzítva írja le (noha természetesen erre is vannak példák). Ennek oka,

hogy az ilyesfajta tevékenység lényege a pillanatnyi történelem megőrzése és leképezése, így a naplóbejegyzőnek nem áll szándékában és érdekében saját magát becsapni. (A témáról lásd Pritz Pál 2017: 4–6.)

Ez a tanulmány egy speciális esetét kívánja bemutatni a történelmi szövegek fordításának egy konkrét példán keresztül. Egy amerikai közíró-katonatiszt-diplomata naplóbejegyzéseinek fordítási kihívásain keresztül próbálja meg felvázolni a felmerülő nehézségeket, amelyek egy ilyen szöveg lefordításánál tipikusan megjelenhetnek. Nem csak a szöveg hagyományos értelmében vett fordításáról esik szó, ami egyébként, mint rögvest bebizonyosodik, a kisebb problémát jelenti. Ugyanis mint kiderül, az ilyen jellegű szövegek – és az alább bemutatott példa egy eklatáns képviselője ennek – sok esetben többet kívánnak a szakembertől: igazi kódfejtésre van szükség.

Gyakran fordul elő a kutatóval, hogy amikor kezébe kerül egy napló, annak bejegyzései között rengeteg rövidítést talál, amely a műfaj jellegéből következik. A bejegyzéseket készítő személy gyorsan rögzít dolgokat; sokszor időhiányban van, ezért rövidít. Mások a napló adta konkrét fizikai határok jelentenek szorító jelleget, mert egy adott napra például egy kis oldal juthat – ezért sokszor ismét a rövidítést választja a napló írója. A rövidítés az említett szempontok miatt tehát sokszor praktikus dolog. S amikor lejegyzője hónapokkal vagy évekkel később visszaolvassa őket, általában a rövidítések elgondolható információkat tartalmaznak, hogy sikerüljön visszaidézni az akkori eseményeket, gondolatokat és érzéseket. Viszont egy kutatónak ez többször gondot okozhat, hiszen a rövidítés lehet, hogy egy kor sajátja volt, így száz vagy százötven évvel később már elveszti egykori aktualitását és evidens információmegtartó jellegét. Másodsorban az egyedi kézírás eseténként nehézkessé teszi a betűk és szavak kisilabizálást, amely probléma egy név vagy rövidítés esetén fokozottan jelentkezik. Ráadásul rövidítés és rövidítés között is nagy különbségek vannak. Bizonyos szerzők, akik szórövidítéseikben, talán sok évvel későbbi magukra gondolva, evidensé akarják tenni, hogy a rövidített szó mi is, nem hagynak kétséget annak kiléte felől. Például az *abbreviation* szó „abbr.” rövidítése könnyen beazonosíthatóvá teszi az eredeti szót, hiszen nehéz más szóra gondolni, amely egy ilyen rövidítést igényelne. Amennyiben azonban a kutató a „v t upr cls” szóegyüttessel találkozik, korántsem egyértelmű, mit is olvasott. Természetesen ilyenkor nagy segítséget jelenthet a szövegkörnyezet, amennyiben rendelkezésre áll. Noha ez legtöbbször így van, ez sem mindig elegendő támasz, így más, további segítség után kell nézni. Különösen a napló szerzőjének élete és a kortörténet beható ismerete lehet ilyen segítség. A következőkben Nicholas Roosevelttől két világháború között írt naplóbejegyzéseinek keresztül szeretném illusztrálni az extrém módon rövidített naplóbejegyzések kódolási és fordítási nehézségeit.

Amikor a kutató először szembesül Nicholas Roosevelttel majd egy évszázaddal ezelőtti készített naplóbejegyzéseivel, elsőre talán döbbenetesen tekint az elé táruló látványra. Habár némileg szokatlan módon gépelve jelennek meg a bejegyzések (nem világos, hogy eredetileg is így volt-e vagy későbbi átírás eredménye), és ez jó hír, hiszen így a kézírás problémájával nem szükséges bajlódni, elsőre mégis a bejegyzések nagy része hieroglifának tűnik. A naplót a Syracuse University Nicholas Roosevelt Papers nevű gyűjteményében találtam, a 19. dobozban. Az akta a *Hungary 1930–1933* címet viseli. De ki is volt a kérdéses naplók szerzője?

Nicholas Roosevelt 1893-ban született amerikai diplomata, katonatiszt, újságíró, politikus, közíró és egyéb közéleti aktivitásokról ismert személy volt a huszadik században. Sorsának alakulásában nyilván meghatározó volt családi neve, hiszen a szélesebben értelmezett családból ketten is amerikai elnökök lettek, nevezetesen Theodore Roosevelt (1901–1909) és Franklin Delano Roosevelt (1933–1945). Nicholas Roosevelttel különösen az előbbihez állt közel, aki annak több szempontból pótapja volt, és részben saját gyerekeként nevelte. Így N. Roosevelttel már korán belecsöppent a felső tízezer politikai elitjének világába, s ez meg is határozta világnézetét és politikai hitvallását, legalábbis abban az értelemben, hogy sok szempontból a Theodore Roosevelt-féle szemléletet (konzervatív értékek, de progresszív politikai felfogás) követte. Nevének és tehetségének köszönhetően eléggé ismert fiatalember lett belőle, aki az első világháború idején csöppent igazán a diplomáciai élet vérkeringésébe, amikor is századosi rangban az amerikai békedelegáció tagjaként Európában tartózkodott 1919-ben. Ilyen minőségben látogatott el Budapestre is a Coolidge-misszió tagjaként (lásd Roosevelt 1919, Coolidge – Lord 1932 és Magyarics 1997). Nem sokkal ezután újságírással adta a fejét, és a *New York Times* majd a *New York Herald Tribune* lapok külpolitikai szerkesztője, illetve tudósítója lett. Rendszeresen publikált könyveket is az amerikai külpolitikát illetően, de nem egy útikönyvet is írt. Ismertebb művei: *The Philippines. A Treasure and A Problem*, 1926; *The Restless Pacific*, 1928; *America or England?*, 1930; *A New Birth of Freedom*, 1938; *A Front Row Seat*, 1953, *Theodore Roosevelt: The Man As I Knew Him*, 1967. 1930-ban Herbert Hoover elnök magyarországi követévé nevezte ki, és ebben a minőségében két és fél évet töltött hazánkban. A második világháború alatt ismét dolgozott az amerikai kormánynak, majd nem sokkal később visszavonult, de további könyveket jelentetett meg politikai emlékeiről, főzésről és természetvédelemről. Nicholas Roosevelttel 1982-ben halt meg. Az itt bemutatott és elemzett naplóbejegyzések magyarországi tartózkodása alatt születtek az 1930-as évek elején.

Amikor az ember elkezd olvasni N. Roosevelttel naplóbejegyzéseit, az első reakciója az ijedtség. Lássunk egy remek példát arra, mi is fogadja az olvasót! „Later I prprd

drft v my spc v prsntation v crdntials & ls v my spc nxt wk at the HACC dinr.” (N. Roosevelt naplóbejegyzése, 1930. október 15.)¹

Nov 4

2. Crossed fm Lon t Paris. Vry ruf n t Chnl
 bt d a stst erm & ltho sk z n t uncmfrtbl.
 On t trn t P fnd ol mn Robts v t NCB agn,
 bt spnt nrly l t ti ritg t lst ntr n ts
 diary. Arrvd n Paris abt 6, & found a ltr
 fm Royall Tyler, & met hm at abt 7.15 & wnt
 w hm t a restaurant

Nov 5

nr t bourse. Afrt t first fu plntries w
 got down t bzns. "tho e dd n pred w t
 anlytel mthd v Jer Sm I mnjd t pl fm hm mc
 usefl infrmtn abt pp, & wt t d & n t d. E
 gav m lsts v prns t s, & told m abt tm. E
 sumrzd t ec condtns, & tol m mc abt "Unkl Phil
 & s gd & wd pts. E sjstd wc ones v t old
 gang t cotn t & wc t str clear v. L v ts
 lsts I v lswr. I askd hm mn tgs abt wt t d,
 etc, & abt t smnt v ntrng, etc ta lwd v t d.
 E z v t op ts I ot t lrn H -atlst nf t
 gt dnt; & ta ts wd bst b don tru somone
 w no pol aflations. E sjstd gtg n ttc w
 t archaeolog & histrcal pp, wc suits m fine,
 as I v mn ntrsts alg thos line sz. On t 2
 chf ? e z lk JS--e dbtd ta ty wd try t
 pt t archie bk, & thot ta t flrtg w fnd
 Msln z w eyes wide opn. E rcgnzd t bd ec xxxd
 condtns, & forsw ta ths mit mk trbl, bt
 e flt ta mc ed b don f ty cd gt lg trm crdts.
 W dsxsd t ? v lms, & e tld m ta Weisz rtr
 wnts t unify t bnks & kp cntrl hmself, & vn tho
 RT z on t side ta W trnd dwn (gt) e d a dl v
 rspct f W. Wl I cnt reptlate l t dtls, e
 ed mc t d r m mnd.

1. ábra. Egy tipikus példa Nicholas Roosevelt naplójára – kód kód hátán,
 1930. november 4. és 5.

Egy ilyen sor egyből több problémát is felvet. Egyrészt, az első két szó után („Later I”), amelyek teljes alakban szerepelnek, csak erősen lerövidített szavakat találunk. Első ránézésre vannak köztük olyanok, amelyek jó eséllyel beazonosíthatók, hiszen a „prsntation” nyilván a *presentation* szót jelöli, s valóban, az egyik rövidítési technika, amelyet N. Roosevelt következetesen használ naplóbejegyzéseiben, az

1 A továbbiakban csak a naplóbejegyzés idejét adom meg, mert mindegyik bejegyzés ugyanabból a forrásból származik. A forrás bibliográfiai adatai a tanulmány végén olvashatók.

a magánhangzók nagymértékű elhagyása. Ugyanez igaz a „crdntials” szóra, ami megint könnyen megfejthető, mert csak a *credentials* szót jelölheti. De ide sorolható ugyanebben a mondatban a „nxt”, ami a *next* szó kódja. De ez a fajta rövidítési mód már a mondat végére fel is billen, hiszen a „dintr” rövidítés a *dinner* szóra vonatkozik, ahol már egy mássalhangzó is hiányzik. Tehát N. Rooseveltnél hol magánhangzókat, hol mássalhangzót hagy ki szavakból, néhol mindkettőt, de teszi ezt úgy, hogy a rövidített formák viszonylag könnyen beazonosíthatók. Azonban szinte egyből belebotlunk ebben a mondatban négyszer is a „v” rövidítésbe, ami nem szimplán magánhangzó elhagyást jelöl, hanem egy idioszinkronikus rövidítési forma. Az *of* szóról van szó, de ezt csak a szövegkörnyezetből lehet kikövetkeztetni. Itt N. Rooseveltnél a szó ejtett formájának [ov] magánhangzótól való megfosztását választotta mint számára legrövidebb értelmezhető formát. Mivel nagyon gyakori szóról van szó, aminek nyelvtani szerepe is könnyen kideríthető a további megfejtett szövegkörnyezetből, így a némileg extrém rövidítési forma nem okoz különösebb értelmezési problémát.

Ugyanakkor azonnal felmerül egy további probléma. Fordításnál csak a rövidítéseket adja vissza a fordító, vagy fordítsa le a kibontott szavakat? Szakmai terminussal élve az ekvivalencia milyen szintjére törekedjen? Ez nyilván inkább alaki kérdés, de egyrésztől a szöveghűség, a másik szempontból pedig a könnyen érthető szöveg kerül feszültségbe egymással, amit a fordítónak kell feloldania. Tehát a fent bemutatott mondat így szóljon:

Később előkészítettem a megbízólevél átadkor elhangzó beszédem vázlatát és a jövő heti HAAC vacsra beszédemet is.

Vagy így:

Később előkészítettem a megbízólevelem átadásakor elhangzó beszédem vázlatát és a jövő heti HAAC-vacsorán elhangzó beszédemet is.

A teljesen dekódolt angol mondat így fest:

Later I prepared [the] draft of my speech of presentation of credentials and also of my speech next week at the HAAC dinner.

Mint látszik, a *draft* szó előtt egy határozott névelő is hiányzik, ami a naplóbejegyzés rövidített műfajából adódóan más esetben is hiányzik, de az értelmezést ez különösebben nem zavarja.

Egy másik bejegyzés szintén jó példája az egyéni rövidítés problémájának, ami szintén csak a szöveggörnyezet értelmezésétől függően fejthető meg. Az eredeti naplóbejegyzés így fest: „Arrvd n Paris abt 6, & found a ltr fm Royall Tyler, & met hm at abt 7.15 & wnt w hm t a restaurant” (1930. november 2.). Itt megint egyszerre több probléma merül fel. Mindjárt a mondat elején hiányzik az alany, ami viszont könnyen kezelhető, mert egyfelől beazonosítható az egyes szám első személyű naplóíróval, másfelől jól ismert formula az angol nyelvű rövidítésekénél. Noha két tulajdonnév, Párizs és egy személy, Royall Tyler teljesen meg van adva (egyébként az egész napló során az első alkalommal a tulajdonnevek teljes alakjukban vannak leírva, csak később kerülnek valamilyen rövidítésre), emellett csak három szó, a *found*, a *restaurant* és a *met* szerepelnek teljes alakban, a mondat első felében és a végén található határozatlan névelőket nem számítva. Ha az előbbi példából megismert magánhangzó-elhagyásos technikát figyeljük, akkor a „wnt” kód jelenthetne éppen *want*, *went* vagy akár *wont* megoldást is. A „hm” rövidítés is lehet *him*, *ham* vagy *hem*, a szöveggörnyezettől függően. Csak az itt található három kód „w hm t” együttes értelmezése segít ennek eldöntésében. Mivel a „restaurant” evidenssé teszi a nyelvi környezet előzetes felépítményét, így derül ki, hogy a „wnt” ebben az esetben helyre utaló szót igényel és a *went* szót jelöli, míg a „hm” a *him*-re utal. De a mondat első felében található „ltr” kód is problémás, hiszen a magánhangzók elhagyása eredményezhetné a *later* szót, de mássalhangzó(k) elhagyása esetén kaphatjuk a *letter* vagy *latter*, de akár a *litter* szavakat is. Viszont mivel a „found” szó miatt egyértelműen egy tárgyat keresünk – a határozatlan „a” névelő segít abban is, hogy megszámlálható főnévről van szó –, és a személy (Royall Tyler) előtti „fm” kód nagy biztonsággal a *from* szót jelöli, így kikövetkeztethető, hogy a *letter* szóval állunk szemben. Tehát a mondat teljes angol változata így fest: „[I] arrived in Paris about 6, & found a letter from Royall Tyler, & met him at about 7:15 & went with him to a restaurant”. Azaz: „Hat óra körül érkeztem Párizsba, ahol egy levél várt Royall Tylertől. 7:15 körül találkoztam vele és elmentünk egy vendéglőbe”.

Egy újabb példa megint jól mutatja be a magánhangzók elhagyásának tipikus esetét: „Afttr t frst fu plsntries w got down to bzns” (1930. november 5.). Ebben az esetben az előzőekben már megismert technikák segítségével szerencsére könnyen kikövetkeztethető szavakról van szó. A mondat teljes alakban így festene: „After the first few pleasantries we got down to business”. Azaz: „Az első néhány udvarias szóváltás után komolyra fordítottuk a szót”. Noha viszonylag könnyen visszakódolható a mondat, érdemes felhívni a figyelmet két érdekességre. Az egyik a „fu”, azaz a *few* szó kódja, amely egy hangtani gyakorlati szabályt jelenít meg a kódban. A másik a „t” rövidítés, ami a *the* határozott névelőt jelöli. A „t” azonban jelölhetne *to* vagy *it* szavakat is, hiszen a magánhangzó elhagyása inkább

erre engedne következtetni. Mint minden vitás fordítási kérdésben, a szövegkörnyezet a meghatározó kulcs. N. Rooseveltnél a „t” rövidítést következetesen a *the* határozott névelőre használta, így ha egyszer sikerült megfejteni – már csak a gyakorisága miatt is – nagy lépést tett az ember előre a fordításban. De az eddig bemutatott példák még mindig a könnyebben értelmezhető kategóriába sorolandók. Vannak ugyanis a naplóban első ránézésre kifejezetten nehéz diónak tűnő rövidítések, olyan kódhalmazok, amelyekkel a fordítónak igen meggyűlik a baja. Lássunk erre is néhány példát!

Ha korábban ijedtségről volt szó, amikor az olvasó vagy fordító meglátja a napló rövidítéseit, bizony vannak oldalak, amikor eluralkodik a pánik. Az előbbi esetekben ugyanis viszonylag problémamentesen be lehetett azonosítani a rövidített formákat, s a szövegkörnyezet segítségével kétséget kizáróan lefordítani az adott mondatokat. De mi a helyzet a következő mondattal, mely a következőképpen tárul elénk: „e replied by tlg m t main pts abt dif archdukes, l v wc I nu lrd” (1930. november 9.). Ez már nem olyan egyszerű, hogy az ember csak ránéz, és az előtte vagy utána lévő mondatok segítségével egyszerűen lefordítja. Itt már nagyobb mélységig kell vizsgálni. Az „e” a mondat elején nagy valószínűséggel az alanyt kell jelentse, így a *he* vagy *she* nem gond (korábbi előzményekből a naplóban egyébként kiderül, hogy csak hímnemű lehet az alany). A „replied” teljes alakban megjelenő ige csakúgy, mint a rögtön soron következő „by” előljáró szó. De utána komolyan elszabadul a káosz, s ember legyen a talpán, aki ránézésre lefordítja – angolra! A korábbi „kódfejtés” tapasztalatai alapján az „m” majdnem biztosan a *me* szót jelöli, így a „tlg” az utána következő tárgy miatt („m” = *me*) és az előtte levő „by” előljáró szó miatt azonosítható be csupán, hiszen egy tárgyas ige „ing”-es alakját keressük, így nagy valószínűséggel a *telling*-et kapjuk. A „t” már korábban kiderült, hogy leginkább *the* jelentéssel bír, a „main” teljes alakban van, s jelentése alapján utána megint főnév jön, így a „pts”, ami ugyan sok szót jelenthetne a magánhangzó- és mássalhangzó-elhagyásos technika okán, a *points* szóra utal. Az „abt” és „dif” kódok könnyebbek, mert ránézésre felismerhetőnek véli az olvasó az *about* és a *different* szavakat, míg az „archdukes” megint teljes alakban van előttünk. Szóval a mondat első fele nem is volt annyira szörnyű: „He replied by telling me the main points about the different archdukes.” A második fele azonban valódi rémálom. Az „I” egyes szám első személyű névmás az egyetlen teljes alak; a többi rövidített forma közül egyedül a „v”-ről állíthatjuk bizonyosan, hogy a már megismert *of* szót kódolja. A többi viszont rejtélyes. Némi töprengés vagy gondolati játék kell ahhoz, hogy az ember – mint egy logikai rejtvényben – rátaláljon a megfelelő lehetséges megfejtésre, s minden egyes megfejtett szóval a következő már könnyebb lesz. Ilyen játék végén lehet eljutni a megfejtéshez: „lots of which I knew already”. Tehát a mondat teljes egészében így hangzik angolul: „He replied by telling me the main points about the

different archdukes, lots of which I knew already.” Azaz: „Úgy válaszolt, hogy elmondta a különböző főhercegekről a lényeges dolgokat, amikből már sokat egyébként is tudtam.”

De érdemes további extrém példákat bemutatni, hogy az ilyenfajta fordítómunkának az árnyoldalát is megmutassuk, hiszen nem az angol szöveg fordítása az igazi kihívás, hanem az angol kód angol szavakra történő visszaállítása – a jelkód dekódolása. Nézzük meg a következő mondatot (túlzás lenne „olvassuk”-at írni)! „E sd ta m ntrvu d bn l rit, bt ta I ms ndrstd ta t h nusppmn wr n reliable, & ta ty wd misnform m as wl as misquote m” (1930. november 13.). Itt is a korábban már bevált dekódolási eredmények alapján jutunk el valameddig az első szakaszban: az „E” a mondat alanya, *he* lesz, a mondat második részében megint van egy „I” szavunk, ami teljes alakban áll, és két további teljes alakos szó, a „reliable” melléknév és a „misquote” ige. A „ta” rövidítés segítséget nyújt abból a szempontból, hogy mivel háromszor feltűnik, gyakori nyelvi elemnek kell tekinteni, és mivel a „sd” és „ndrstd” kódok viszonylag egyértelműen a *said* és az *understand* szavakat jelölik, a „ta” a *that* kötőszót fogja kiadni. De ezzel még nem oldottuk meg teljesen a problémát, hiszen az „m” az előbbi példában a *me* szót jelölte, ami itt nem lehetséges, hiszen a *that* után áll, így alanyi pozícióban van, tehát nem lehet tárgyesetben lévő szó. Kiderül, hogy az „m” kód két jelölést takar: a *me* és *my* szavakat egyaránt! Így csak nyelvtani, szemantikai és szövegösszefüggés alapján tudhatjuk meg, éppen melyik jelölést használta a szerző. De a „ntrvu” kód sem túl biztató, és itt is inkább a mondat második felében található „nusppmn” segít, ami a szöveggörnyezet és az eddigi kódolás szabálya szerint viszonylag könnyen beazonosítható a *newspapermen* szóval (*few* = „fu” – *new* = „nu”). Így nyer értelmet a szöveggörnyezetből az, hogy a „ntrvu” a sajtóval kapcsolatos fogalom, így az *interview*-t, azaz az *interjú* szót kapjuk eredményül. A „d bn” is csak a „sd ta” beazonosítása után válik némileg egyértelművé: ha tudjuk, hogy a „sd ta” = *said that*, akkor feltételezhetjük az előidejűséget a következő mondatrészben, így a *had been*-t kapjuk. A „ms” esetében is az „I” és az időközben megfejtett „ndrstd” segít, hiszen itt akkor segédigével állunk szemben, ami csakis a *must* lehet. A „wr n” is a többi megfejtéssel válik kódolhatóvá és adja ki a *were not* jelentést. A mondat záró harmadában az „as wl as” okozhat némi fejtörést, de mivel a két ige teljes alakos, a két „m” kód tárgyesetben a *me*-t fogja kiadni, a jól ismert *as well as*, azaz épp úgy, mint kerül elénk. Tehát a mondat dekódolása után a megfejtés: „He said that my interview had been all right, but that I must understand that the Hungarian newspapermen were not reliable, and that they would misinform me as well misquote me.” Azaz: „Azt mondta, hogy az interjúm rendben volt, de meg kell értenem, hogy a magyar újságírók nem megbízhatók, és éppen úgy félre fognak tájékoztatni, mint ahogy tévesen idéznek is majd.”

Hadd álljon itt még két naplóbejegyzés további illusztrációként! Az előbbi kódfejtési mechanizmusok után ezek a példák már nem lesznek annyira megdöbbentők, de valószínűleg amennyiben az ember ezeket olvasná elsőre, szintén össze kellene szednie minden bátorságát és tudását, hogy nekikezdjen a fordítási, illetve különösképpen a dekódolási feladatnak. Az első így fest: „E d ntg spcl t sa, other tn ta e rgrtd ta quarls amg t bnkrs d prvntd t ptg thru v t Am loan lst smr, & t assure m ta H d notg to hide” (1930. december 31.). Ebben a mondatban öt szó teljes alakban van („other”, „loan”, „assure”, „to” és „hide”) szemben harminc kódolt szóval. Mivel az „e” a „d”, a „t” és a „ta” kódokat már korábban megfejtettük, így szerencsére néhány rövidített alak könnyen beazonosítható még szövegkörnyezet nélkül is. Például a „ntg spcl” viszonylag egyértelműen jelzi a *nothing special* szavakat, a „prvntd” is nem lehet nagyon más, mint a *prevented* ige, illetve két rövidítés jól ismert a mai nyelvben is, a „thru” és az „Am”, amelyek *through* és *American* jelentéstartamot hordoznak. Az „smr” kód is az öt megelőző „lst” és annak mondat béli helyzetétől válik világossá, tehát *last summer* lesz. Így okoskodva a teljes mondat eredeti angol nyelven így néz ki: „He had nothing special to say, other than that he regretted that quarrels among the bankers did prevent the putting through of the American loan last summer, and to assure me that Hungary had nothing to hide.” Azaz: „Semmi különöset sem mondott, azt leszámítva, hogy sajnálja, hogy a bankárok közti vita megakadályozta a múlt nyáron az amerikai kölcsön folyósítását, és hogy biztosítson afelől, hogy Magyarországnak semmi takargatnivalója sincs.”

Az utolsó példa pedig a következő kódsor: „N mc t rppt, xcpt ta I v bn brd n m tsk v lrng l abt ts part v Eur” (1930. december 31.). Itt is már a korábbi megfejtések miatt könnyebb a dekódolás, de megint azt érdemes szem előtt tartani, mit gondolna a fordító, ha először látna egy ilyen mondatot. A „v” kód ugyebár, mint kiderült, jelenthet például *of* vagy *have* szavakat is, és ebben a mondatban mindkettő jelen van! Így megint csak az egymást követő szavak nyelvtani összefüggéséből és az adott mondat értelme alapján lehet kikövetkeztetni, hogy az eredeti naplóbejegyző mire utalt. Az egyetlen talán keményebb dió a korábbi dekódolásoknak köszönhetően már csak a „brd”, ami jelenthet több szóalakot is, és itt leginkább a háttérinformáció segít, nevezetesen az, hogy egy követ munkájáról és mindennapjairól olvasunk a naplóban. Ezért lesz világos, hogy a „brd” megfejtése az *abroad* szó, ami alapján az egész mondat angolul így fest: „Not much to report, except that I have been abroad and my task of learning all about this part of Europe.” Azaz: „Nincs sok jelenteni valóm, kivéve, hogy néhány napot külföldön töltöttem, és azon feladatomról, hogy Európa ezen részéről mindent megtudjak.”

Ez megint csak arra hívja fel a figyelmet, hogy a kódhalmaztól függetlenül is mennyire fontos – különös képpen egy történelmi szövegnél – a fordító felkészültsége: tisztában kell lennie az adott kor történéseivel, problémáival, szereplőivel, s különösen szerzőjének életével és az adott időszakra vonatkozó munkájával.

Összefoglalásként többek között először is annyit érdemes leszögezni, hogy a fordítás több dimenziós műfajú tevékenység. Szinte sosem csak a tárgynyelvről a célnyelvre fordítunk. Nem csupán nyelvtani és szemantikai szabályok alapján haladunk előre, hanem figyelembe vesszük a kibocsátó kulturális közegből a befogadó kulturális közegbe való információátadás fontosságát és annak lehetőségét. Megfontoljuk az egyes szavak célnyelvbe való átültethetőségének kihívásait, valamint megvizsgáljuk a szövegéhűség jelentőségét. El kell döntenünk azt is, mennyire lehet, szabad vagy érdemes szinte szó szerint vagy esetleg picit vagy akár nagyon szabadabban fordítani. Ugyanakkor a fordításhoz, és itt különösen a történelmi szövegre gondolunk, a nyelvtudáson kívül szükséges a történelmi háttérismeret, nem csak az adott korszakot illetően, de az adott személyt illetően is, akitől a szöveg származik.

Ez a tanulmány egy szélsőséges esetét kívánta bemutatni az ilyenkor jelentkező fordítói kihívásoknak. A fent bemutatott naplóbejegyzések extrém nyelvi szöveget produkálnak, és emiatt további problémák merülnek fel: nevezetesen a kódban kapott szavakat dekódolni kell, amely kétszintű feladat elé állítja a fordítót. Először meg kell próbálnia megfejteni a dekódolás logikáját (pl. magánhangzók elhagyása, kezdő hangok meghagyása stb.), majd be kell azonosítani az egyéni sajátossággal bíró kódolás elemeit (pl. az „*m*” kettős jelentése: *me* és *my*), és ezt a tevékenységet kell párhuzamosan végezni a szövegkörnyezet által sugallt jelentéstöbblettel, amely segíti az effajta dekódolási technikát. Így olyan helyzettel találjuk szembe magunkat, ahol a nyelvtudás csak előfeltétel az esetleges fordításhoz, mert a sikeres munkához valódi kódfejtővé kell válni.

Források

Roosevelt, N. *Hungary 1930–1933*. Box 19, Nicholas Roosevelt Papers, Syracuse University Libraries, United States of America.

Irodalom

- Coolidge, H. J. – Lord, R. H. 1932. *Archibald Cary Coolidge: Life and Letters*. Boston and New York: Houghton Mifflin. 192–216.
- Gyáni Gábor 1997. A napló mint társadalomtörténeti forrás. *Szabolcs-szatmár-beregi levéltári évkönyv*, 12. sz., 25–33.
- Heltai Pál 2014. *Mitől fordítás a fordítás?* Budapest: Eötvös József Könyvkiadó.
- Langford, R. – Russell West, R. (szerk.) 1999. *Marginal Voices, Marginal Forms: Diaries in European Literature and History*. Amsterdam, Rodopi.
- Magyarics Tamás 1997. Amerikai missziók a Magyar Tanácsköztársaság idején. *Múltunk*, 42/4: 3–38.
- Pritz Pál 2017. Napló és történelem. *Múltunk*, 62/1: 4–6.
- Ransel, D. L. 2004. The Diary of a Merchant: Insights into Eighteenth-Century Plebeian Life. *The Russian Review*, 63/4: 594–608.
- Roosevelt, N. 1919. *A History of a Few Weeks*. (kiadatlan kézirat) Syracuse University Libraries, United States.
- Roosevelt, N. 1926. *The Philippines. A Treasure and A Problem*, New York: J. H. Sears & Company, Inc.
- Roosevelt, N. 1928. *The Restless Pacific*. New York, London: Charles Scribner's Sons,
- Roosevelt, N. 1930. *America and England?* London: Jonathan Cape.
- Roosevelt, N. 1938. *A New Birth of Freedom*. New York: Charles Scribner's Sons.
- Roosevelt, N. 1953. *A Front Row Seat*. Norman: University of Oklahoma Press.
- Roosevelt, N. 1967. *Theodore Roosevelt. The Man As I Knew Him*. New York: Dodd, Mead & Company.

STRICKLAND-PAJTÓK ÁGNES

A POSZTKOLONIÁLIS OLVASAT ÚJRAÍRÁSA ZADIE SMITH *NW* CÍMŰ REGÉNYÉNEK MAGYAR FORDÍTÁSÁBAN

Zadie Smith a kortárs brit próza egyik legelismertebb és legkülönlegesebb alkotója. Szokatlansága elsősorban szövegeinek perspektívájában ragadható meg: narratíváinak elbeszélője rendszerint nem a többségi társadalom felől mutatja be a történeteket, hanem saját szubkultúrájának, a városi feketék értelmezéshorizontja felől.

Az író szövegeire jellemző kulturális kettősség, a magas kultúra és a populáris kultúra egymás mellé helyezése és párhuzamos megélése saját élményből is fakad: London külvárosából, jamaikai munkáscsaládból származik, ám a középiskola befejezése után ösztöndíjat nyer a Cambridge-i Egyetemre, ahol angol irodalmat hallgat. Az irodalmi siker hamar, huszonöt évesen megérkezik számára a *White Teeth* című regénnyel, s karrierje azóta is töretlen: számtalan irodalmi díj tulajdonosa, többször (2006-ban és 20017-ben) volt Booker-díj jelölt, oktatóként először az amerikai Columbia Egyetemen, majd a New York Universityn tanít. Eddig öt regénye jelent meg.

Az életút rövid áttekintéséből is látható, hogy a származás és a hovatartozás dichotómiája, mely oly sokszor Zadie Smith szövegeinek mozgatórugója, esetében nem csupán fikció, hanem valódi tapasztalat.

Csakúgy, mint eddigi regényeiben, a *NW*-ben is a kevésbé befolyásos (subaltern) társadalmi csoportokat állítja története fókuszába. Fordításkritikámban azt vizsgálom, hogy e csoportok sajátos verbális stílusát hogyan tudja megragadni és visszaadni a magyar fordító, valamint hogy képes-e olyan beszédmódot találni vagy esetleg alkotni, melyen keresztül a magyar társadalomban nem létező szubkultúrákat hitelesen tud ábrázolni és megszólaltatni.

A fordítónak elsősorban a nyugat-londoni multikulturális világ nyelvi megjelenése miatt van nehéz dolga. A különböző (pl. indiai, algériai-francia, jamaikai, nigériai) nemzetiségek a szövegben nyelviileg is elkülönülnek egymástól, máshogy fejezik ki magukat, más kiejtéssel beszélnek. S itt a verbális megformálás nem csupán szokatlan kifejezőmódok sora: minden megnyilvánulás mélyebb, kulturális gyökerű különbségekről,

jellemzőkről árulkodik. A fordításkor tehát elengedhetetlen az eredeti szöveg értelmezése, s az a fordítástudományi axióma is felértékelődik, hogy a fordítás ne szószerinti, hanem értelemtükröző, sőt, kultúrák közötti fordítás legyen.

S így el is érkezünk a posztkolonialitáshoz, hiszen a kultúrák közötti fordítás ennek az irányzatnak az egyik központi gondolata. A posztkoloniális tanulmányok egyik szülőatyja, Homi K Bhabha fogalmazta meg, hogy a „kultúra nem eredeti forrás, hanem nemzeti identitások érdekeredője, és egyéni értelmezések, félreolvasások (azaz fordítások) másodlagos produktuma”. (Szamosi 1996: 426.) Szerinte

a kultúra mint fennmaradási stratégia egyszerre transznacionális (nemzetek közötti) és translacionális (fordítási). Transznacionális, mert a kortárs posztkoloniális diszkurzusok a kulturális kiszakítottság egyedi történelmeiben gyökereznek, [...] Annyiban pedig translacionális, amennyiben a kiszakítottság helyi történelmei [...] a kultúra jelölésmódjának a kérdését vagy azt, hogy a kultúra szóval mit jelölünk, a maga komplexitásában kívánják láttatni. (Bhabha 1996: 485)

Ez a definíció a fordító feladatát is kijelöli: a nemzeti kultúrába ágyazott önkéntelen értelmezéseket fel kell tudnia ismerni, hiszen csak így van esélye arra, hogy az adott szöveg egészét úgy át tudja ültetni a célnyelv világába, hogy a konkrét mondanivalón kívül a kulturális kontextus és jellemzők is (legalább részben) megmaradjanak, s értelmezhetők legyenek.

Ehhez elengedhetetlen a nyelvjárások felismerése s a fordító ezzel kapcsolatos állásfoglalása. Dialektus vagy különleges nyelvi nyelvváltozat esetében alapvetően két lehetőség áll a fordító előtt: a nyelvjárást vagy nyelvjárással fordítja, s próbál a magyar nyelvben az angol eredetihez hasonló regisztert találni, vagy (ennek hiányában) figyelmen kívül hagyja a dialektust, és semleges nyelvet használ.

Nézzük most tehát, hogy elemzett szövegünkben a fordító hogyan birkózik meg a különböző társadalmi csoportok jellemző nyelvváltozatának visszaadásával, milyen stratégiákat választ!

A regény rögtön konfliktussal indul: a főhőshöz az ír származású Leah-hoz egy jobb sorsra érdemes indiai származású nő csönget be segítségért:

PLEASE – oh my God help me – please Miss, I live here – I live just here, please God. (Smith)

KÉREM... jaj istenem, segítsen... kérem, kisasszony, én itt lakok... itt lakok nem messze, kérem az úr szent nevére... (Pék 13)

A fordító itt az indiai szubkultúra nyelvi sajátosságait a roma beszédmodot idéző megszólalással helyettesíti, s egyben jelöli a magyar olvasó számára a beszélő társadalmi helyzetét is.

Azzal együtt, hogy mindkét szövegben meglehetősen sztereotipizált a beszédmód, úgy érezzük, Pék Zoltán lépést tud tartani az eredeti szöveg kulturális sokszínűségével. Talál egy olyan regisztert, amelyen a magyar szöveg meglehetősen természetességgel szólal meg, az angol-indiai megszólalásokat roma beszédmóddá honosítja, s így érzékelteti a korlátozott kód használatát:

I got three kids that is home alone innit – I have to get hospital – what they talking about car for? I ain't got no car! I'm saying help me – no one did a fucking thing to help me. (Smith)

Három gyerekem van otthon egyedül...és be kell mennem a kórházba...és milyen kocsiról hadoválnak? Nincs is kocsim! Mondom, segítsenek, és senki a kurva kisujját se mozdíccsa. (Pék 15)

Az angolhoz hasonlóan a magyarban is megjelennek a szubsztenderd nyelvi jelenségek lenyomatai, mind a szavak szintjén (*hadoválnak*), mind az írásban jelzett kiejtés szintjén (*otthun, mozdíccsa*). A mondatszerkesztésben jelentkező dialektust viszont a fordító nem tudja visszaadni, a célnyelv szintaxisa így nagyjából szabályosnak mondható.

Fordítási szempontból figyelmet érdemel Leah karibi-algériai származású francia férje is, aki plasztikusan, a tanult szabályok mentén használja a nyelvet. Számára az angol nyelv elsajátítása egyelő a sikerrel, az új életben, a választott hazában való boldogulással. Michel a nem anyanyelvi beszélő túlélési technikájára támaszkodik, megtanult sémák, szerkezetek építőköveiből rakja össze beszédét, melyet így leplez le a szerző:

Michel exercising his little store of hard-won colloquialisms, treasure of any migrant: at the end of the day, know what I mean, and if that wasn't enough, and I says to him, and I was like, that's a good one, I'll have to remember that one. (Smith)

Michel a nehezen megtanult szólásait süti el, minden bevándorló kincsét: lényeg a lényeg, tudod, hogy értem, és ha az még nem lenne elég, mondom neki, és erre én, ez jó volt, ezt megjegyzem. (Pék 26)

A próbálkozás ellenére Michel még nem ura a nyelvnek, hibákat vét. Kiejtésit, melyet a Pék Zoltán találóan fordít: a forrásnyelvi „nussing” a célszövegben „phóbálkoszunk” (Pék 28) lesz. A francia beszélő lexikai hibáit és azoknak fordítási nehézségeit a következő példa érzékletesen foglalja össze:

The bottom line is like this: I was never just OK to sit on my laurens and take my charity. (...)

– Laurels.

– What?

– Laurels. And you rest on them, you don't sit on them. You sit on your arse. (Smith)

A lényeg a lényeg: nekem sose volt elég pihenni bíborjaimon, és elfogadni a könyöradományt. (...)

– Babérjaimon.

– Mi?

– Babérjaimon. És ülni, nem pihenni. A fenekeden ülsz. (Pék 38)

Az idiómák világa az a szélsőségesen kultúraspecifikus terület, ahol a számítógépes fordítóprogramok is rendre megbuknak, hiszen a kép által elrejtett jelentés megfejtéséhez jóval mélyebbre kell ásni az adott kifejezés szavainak ismereténél. Ha a valós értelem föltárult, az idiómát a legjobb egy értelemben legközelebb álló célnyelvi szólással helyettesíteni.

A fentebb idézett példában a fordítónak ez kis híján sikerül is. Ráadásul úgy tűnik, szerencséje is van, hiszen az eredeti idiómának egy változata él a magyar nyelvben is. Ám, amit először könnyebbségnek vélünk, végül az lesz a fordító vesztesége: belebonyolódik a szándékosan hibás és a helyes változatok kiazmusába. A *lauren-laurel* szójátékot még sikerül frappánsan visszaadni a *bíbor-babér* szópárral. Ám a szólás másik része már kevésbé sikerült. A forrás- és célnyelvi kifejezést az ige különbözteti meg. *Rest on one's laurels* és Ül a babérján. A szövegben a nem anyanyelvi beszélő hibát vét, rossz igét (*sit*) használ. Mivel a magyarban éppen ez a helyes, a fordító megcseréli a szavakat, és a *pihen* lesz a magyarban a hibás változat. Ez megfelelő stratégiának is bizonyulhatna, ám a mondat végére Pék Zoltán összezavarodik, hiszen neki a *pihen a babéron* hibás kifejezést kellene kifiguráznia, helyette viszont szó szerint fordítja az angol eredetit.

Ennek ellenére a szólás és a fordítás összevetése mindenképp azt sejteti, hogy a figuratív nyelv tekinthető a különböző társadalmak különböző kollektív tapasztalatai lenyomatának.

Az *NW* London egy meghatározott szegletét bemutató világában az eddig látott karakterek mind vendégek, bevándorlók voltak. Felix, a fiatal fekete ambiciózus autószerelő lesz az, akinek a története és beszédmódja a helyi hangot szólaltatja meg.

Az ő kifejezőmódja alapvetően sztenderdhez közeli, ezért is van, hogy gyakran fehérnek gondolják, akik csak telefonon hallják a hangját. Ám a külvárosi fekete szubkultúra jegyei ennek ellenére egyértelműen fellelhetők megnyilvánulásaiban, s döntik a magyar fordítót kétvállra. Bényei Tamás egy másik Zadie Smith-regényről írott recenziójában egyenesen reménytelen vállalkozásnak, az angoltól fordítók ösellenségének nevezi a fekete beszélt nyelvváltozatok sokféleségének visszaadását. (Bényei 2009: 255)

Ezt a fordítási gordiuszi csomót a kettős tagadás jelenségével lehet remekül ábrázolni és megérteni. Ilyenek a „Can’t see no ashtray” vagy a „Don’t get in no trouble” kiragadott példái. A magyar nyelv itt nem tud megbirkózni a dialektussal, s így a célnyelvi megszólalások semlegessé válnak: „Nem látok hamutartót” (Pék 154) és „Ne kerülj bajba” (113). A fordító tehát nem talál olyan lehetőséget, mely visszaadná az eredeti szöveg jellemzőit, sztenderdtől eltérő, köznyelvben mégis elfogadható változatát. Ez – Bényei Tamással egyetértve – egyrésztől érthető. Másrésztől azonban a veszteség érzésétől mégsem olyan könnyű megszabadulni. És itt nem a különös szintaktikai szerkezetről való lemondás kelt hiányérzetet, sokkal inkább a járulékos, kulturális ismeretek elvesztése. Hiszen itt – és általában is – a kettős tagadás nem is annyira nyelvi jel, mint inkább a társadalmi osztállyal kapcsolatos információ hordozója.

A színek érzékelése és az azokhoz kapcsolódó konnotációk is lehetnek társadalmi relevanciák hordozói. Ugyanannak a szónak az eltérőképpen való értelmezése is bizonyíthatja az érzékelés interpretációjának kultúrafüggőségét:

If you go past ask Ricky – you know which one I’m talking about? Little light-skin boy with the twists. (Smith)

Ha arra jársz, kérdezd meg Rickyt... tudod, kiről beszélek? Alacsony, világos bőrű fiú, be van fonva a haja. (Pék 112)

Az angolban a *light-skin* a beszélőhöz képest világosabb bőrt jelent, tehát világosbarna (félvér) értelemmel bír. A magyarban viszont a világos bőrszín inkább a fehérrel asszociálódik.

A színhez társított érték is függ a nyelvtől. Ennek az *NW*-ben a „white boys” szókapcsolatban és ennek fordításában érhető tetten. Míg a magyarban a fehér fiúk szókapcsolat semleges, vagy inkább pozitív konnotációval bír, addig az angolban a *white boy* kifejezetten pejoratív. Ám a fordításban ez is visszaadhatatlan. Nem lévén a fehérnek lexikálisan azonos, stílusát tekintve elítélő, lebecsülő változata.

A következő – még mindig Felix történetéből származó – példában az érhető tetten, mikor egy nyelvben egy szó hiánya lehet a percepció gátja. A két beszélő egy játékgura hajának színéről vitázik:

Shut up about ginger – she’s red. (Smith)

Még hogy vörössesszőke. Ő vörös. (Pék 111)

A magyarban a *gingerre* nincs pontos megfelelő, csupán egy összetett szóval lehet kifejezni. Így azonban az egyébként is triviális vita, hogy a babának *red* vagy *ginger* színű a haja még banálisabbá válik a magyarban, mert itt már az a kérdés, hogy ’vörös’ vagy ’vörössesszőke’.

Az utolsó példaszor szintén Felix történetének egy emblematisztikus része. Elsősorban azért, mert az itt megismerhető szereplő, Annie megszólalásai remekül ellensúlyozzák a fiú beszédmódját.

Annie, a művészi ambíciókat dédelgető alkohol- és drogfüggő arisztokrata, akinek választékos, ám társadalmi konvenciókat felrúgó szavait érzékletesen ragadja meg a fordító. A nő szavainak gördülékeny fordítása azt a feltevést erősíti, hogy a szöveg átültetése természetesebb, amit adott a célnyelvben is korreláló kulturális közeg és az ezt megjelenítő nyelv is mutat. Például, mikor a fiú az élet hiábavalóságát és végességét taglaló nézeteit vonja kérdőre, Annie így reagál:

‘Mine, Nietzsche’s, Sartre’s, a lot of people. Felix, darling, I appreciate you coming here for this “serious talk” and sharing your thoughts about God, but I’m quite bored of talking now and personally I’d really like to know: are we going to fuck today or not?’ (Smith)

– Az enyém, Nietzscheé, Satre-é, sok emberé. Felix, drágám, értékelem, hogy idejöttél erre komoly beszélgetésre, és hogy megosztod velem a gondolataidat Istenről, de már unom ezt a beszélgetést, és igazából azt szeretném tudni, hogy dugunk vagy nem dugunk. (Pék 172)

A vulgaritás és az intellektus, a provokatív tartalom és a kifinomult forma keveredése jól jellemzi a nőt: a kivételezettséget és az ez ellen való lázadást, a lehetőségekről való lemondást. S azt is láttatja, hogy a kultúra mély rétegeinek birtoklása mennyire inherens része az egyén személyiségének. Annie arisztokrata származása nyelvében önkéntelenül is kifejeződik, hiszen a nő még romjaiban is ösztönösen jól megformált, hosszú összetett mondatokban nyilvánul meg. Ez a verbalitásbeli otthonosság jelenik meg a következő epizódban is:

‘She just got promoted,’ said Felix proudly. ‘She’s like the top waitress, what do you call that again? She doesn’t do the tables no more. What do you call that?’
‘Maitre d’ (Smith)

– Grace-t most léptették elő – monda Felix büszkén. – Ő a vezető pincérnő, vagy hogy nevezik. Már nem kell az asztalokkal foglalkoznia. Hogy nevezik?
– Főpincér. (Pék 169)

Az angol változatban a francia szóra tevődik a hangsúly, az idegen szó ismerete még inkább rávilágít Felix és Annie eltérő társadalmi pozíciójára. Reménytelen helyzete ellenére a fehér előkelő származású nő az, aki ismeri, tudja és érti a szavakat, akinek a kifejező beszéd a hatalma. A célszövegben ez az intellektuális ellentét kevésbé látványos, hiszen itt a *főpincér* lesz az ismeretlen szó, mely inkább pillanatnyi kihagyásnak, mint a verbalitás különböző szintjei birtoklásának válik jelölőjévé, s nem annyira annak az eredeti szövegben tetten érhető jelenségnek, hogy az alárendelt, ha meg is tud szólalni, azt csak az elit „tudatának hangján” képes megtenni. (Spivak 1996: 465.) A verbális hatalom gyakorlásának sorába illik utolsó példám, a következő dialógus is:

‘I’m talking about what are your goals? What do you want for your life to be like?’
‘What do I want for my life to be like? I’m sorry, grammatically I’m finding that question extremely peculiar.’ (Smith)

– Azt kérdeztem, hogy mik a céljaid. Milyen életet akarsz magadnak?
– Milyen életet akarok magamnak? Sajnálom, de nyelvtanilag nagyon sajtós ez a mondat. (Pék 170)

Az angol eredetiben a kurzívval kiemelt mondat szerkezete valóban nem hat természetesnek, így érthető Annie kifogása. A magyarban azonban Felix mondata már helyesen jelenik meg, így értelmét veszti a kritikus megjegyzés.

Annie technikája természetesen a posztkolonialitás elmélete felől is figyelmet érdemel. A beszéd a kiváltságos, a fehér nő mentsvára: a kellemetlen kérdés elől a szintaxis elemzésével tér ki, a másik fél bárdolatlanságára irányítva a figyelmet a saját kudarcával való szembenézés helyett. Igazolódik tehát a posztkolonializmus azon tétele is, hogy a „kommunikáció nem egyenlők, hanem egyenlőtlenek között folyik, ahol az egyik fél rákényszeríti nyelvi hatalmát (is) a másikra”. (Szamosi 1996: 421)

Összefoglalva, az elemzett Zadie Smith-szöveg újraolvasásának és a magyar fordítás kritikájának talán az a leglényegesebb, általános hozadéka, hogy rajta keresztül megmutatkozik, hogy a gyakorlatban egy konkrét szöveg olvasatakor hogyan realizálódik a posztkolonializmus azon elmélete, mely az interpretációban „az esztétikum helyett a közvetlen, földrajzilag és történelmileg meghatározott térbeli és időbeli tapasztalat elsődlegességét hangsúlyozza”. (Szamosi 1996: 423) S annak láttatása, hogy ez a különös hermeneutikai folyamat hogyan teremti és tartja fenn a szövegeket. (Szamosi 1996: 423.)

E gondolatmenet mentén továbbhaladva, s ezt azzal a gadameri gondolattal ötvözve, miszerint a „fordításban a dolog képes olyan oldaláról megmutatkozni, ahogy eddig nem tűnt fel” (Lengyel 2013: 149), az körvonalazódik, hogy a kultúrák közötti fordítás során és a kultúra interpretálásakor létrejövő automatizmusok tudatossá tétele a gondolkodás, vagyis az új értelmezés lehetősége előtt nyitja meg az utat, s azt is láthatóvá teszi, hogy csakúgy, mint a értelmezés dinamizmusában, úgy a fordításban sem annyira egy végső válasz a lehetséges cél, mint inkább a lehetséges válaszok közötti termékeny dialógus.

Források

Smith, Zadie 2012. *NW*. London: Penguin Books, Kindle Edition

Smith, Zadie 2017. *NW*. Ford. Pék Zoltán. Budapest: Európa Kiadó.

Irodalom

- Bényei Tamás, 2009. A jó élet. *Árgus* 20/1-2: 250–255.
- Bhabha, H. K. 1996. A posztkoloniális és a posztmodern, *Helikon* 42/4: 487–488. (Ford. Szamosi Gertrúd)
- Lengyel Zsuzsanna Mariann 2013. A „fordítás” mint hermeneutikai feladat – Gadamer és Heidegger. In Fehér M. István et al.: „Szót érteni egymással.” *Hermeneutika, tudományok, dialógus*. Budapest: L’Harmattan Kiadó. 132–159.
- Spivak, G. Ch. 1996. Szóra bírható-e az alárendelt? *Helikon* 42/4: 450–483. (Ford. Mánfai Alice és Tarnay László.)
- Szamosi Gertúd 1996. A posztkolonialitás, *Helikon*, 42/4: 415–429.

KÉPES JÚLIA:

„WULFOMTÓL TÁVOL VÁGYTÓL VERGŐDTEM”
A WULF ÉS EADWACER CÍMŰ ÓANGOL ELÉGIA
FORDÍTÁSÁNAK NÉHÁNY IZGALMAS PROBLÉMÁJA

A cikk címe idézet a *Wulf és Eadwacer* című óangol elégiából, saját fordításomban. Cikkemben részint röviden magáról a versről fogok írni, részint pedig a fordításának problémáiról.

Az óangol elégiák közül általában inkább a „klasszikusabbak” az ismertebbek az angol szakosok számára, például a *Tengeri hajós* (Szenczi et al. 1986: 15, Weöres Sándor fordítása). Joggal, mivel a *Tengeri hajós* sokkal inkább jellemző a műfajra, mint a *Wulf*, amely utóbbi, mint látni fogjuk, több szempontból is atipikusnak mondható. A hét óangol elégia általános jellemzője, hogy értelemszerűen egy kivételesen nehéz, reménytelen élethelyzetben íródtak. Néhány szó a *Wulf és Eadwacer*-ről: egy óangol költőnő feltehetőleg a 10. század második felében keletkezett egészen rövid, lírai monológja – összesen két nő által írott óangol elégiről tudunk, a másik a *Feleség fájdalma* (Mezey 1984: 165, Képes Júlia fordítása). A műfajra igen kevésbé jellemző módon srófák és refrén is találhatóak benne: ezek pedig a *Wulfon* kívül csupán a *Deor dala* (Mezey 1984: 164, Képes Júlia fordítása) című versben vannak jelen. A *Wulf és Eadwacer* a többi elégival ellentétben meglepően rövid, mindössze 19 sor. Míg azonban ezek az elégiák általában valamiféle sorsba, ‘wyrðbe’ való belenyugvással és némi vallásos kicsengéssel érnek véget, a *Wulfban* (és a *Feleség fájdalmában*) azonban ilyenről szó sincs: a helyzet megmarad a maga teljesen reménytelen voltában.

Néhány szó a vers formájáról a strófákon és a refrénen kívül: rímtelen sorokból áll, a szótagszám nem kötött; a verssorokat cezúra vágja ketté, egy sorban általában négy hangsúlyos szótag van (kivéve a refrént és a rövidebb sorokat), melyek gyakran alliterálnak. Egy sorban általában 2–4 alliteráció lehet. A modern angol fordítás többnyire elszakít a cezúra fölött, ezáltal eltűnik a vers staccato-jellege, így az egész még inkább a prózához közelít... Bár az is igaz, hogy a cezúra inkább füllel érzékelhető, az eredeti kéziratokban nem szerepel, és az is, hogy bizonyos modern angol fordításokban, mint pl. Michael Alexanderében kifejezetten érezhető a cezúra, másokban – lásd például a többi modern angol fordításminta első sorát a 69–70. oldalon – kevésbé vagy éppenséggel egyáltalán nem. A versformára példaként a címadó sor eredetijét idézném, mely szerintem a vers egyik legszebb sora:

Wulfes ic mines widlastum

wenum dogode

Az alliteráció egyébként – ugyan rímekkel együtt – korántsem idegen a magyar fülnek, gondoljunk például az Ómagyar Mária-siralom című nyelvemlékünkre (Molnár–Simon 1976: 42–47), amely egyébként történetesen szintén egy nő lírai belső monológja.

A *Wulf és Eadwacer*nek számomra kiemelt szerepe van: valójában a legelső általam fordított vers. Az akkoriban, egyetemista koromban használt Róna Éva-jegyzetben annak idején háromszor aláhúztam az „ezt a verset különösen nehéz lefordítani”¹-kitételt, de ez csupán egyetlen példa a sok közül. (Róna 1967: 20). De vajon mi lehet ennek a nehezen fordíthatóságnak az oka?

Ha egy pillantást vetünk az óangol eredetire (lásd alább), a magyarázat egyértelműnek tűnik, hiszen kiváló angoltudással is csupán néhány szót ért meg belőle az olvasó (kivéve persze azon keveseket, akik előzőleg óangol tanulmányokat folytattak). Igaz, többszöri elolvasásra egyre több ismerősen hangzó szót fedezhetünk fel, de a verset egészében nem fogjuk megérteni:

Leodum is minum swylce his mon lac gife;
 willað hy hine aþecgan, gif he on þreat cymeð.
 Ungelic is us.
 Wulf is on iege, ic on oþerre.
 Fæst is þæt eglond, fenne biworpen.
 Sindon wæltreowe weras þær on ige.
 Willað hy hine aþecgan, gif he on þræt cymeð.
 Ungelice is us.
 Wulfes ic mines widlastum wenum dogode;
 Þonne hit wæs renig weder ond ic reotugu sæt,
 Þonne mec se beaducafa bogum bilegde,
 wæs me wyn to Þon, was me hwæþre eac lað.
 Wulf, min Wulf, wena me þine
 seoce gedydon, þine seldcymas,
 murnende mod, nales meteliste.
 Gehyrest þu, Eadwacer? Uncerne earne hwelp
 bireð wulf to wuda.
 þæt mon eaþe tosliteð þætte næfre gesomnad wæs,
 uncer giedd geador.

(Hamer 1970: 84)

1 Saját fordítás.

Ha azonban elolvassuk Michael Alexander modern angol fordítását (lásd alább), egy kifejezetten egyszerű szöveggel találjuk szemben magunkat: nincsenek benne különösebben nehéz szavak, bonyolult szerkezetek; akár közepes angoltudással is érthető:

Wulf and Eadwacer

The men of my tribe would treat him as game:
if he comes to the camp they will kill him outright.

Our fate is forked.

Wulf is on an island, I on another.
Mine is a fastness: the fens girdle it
and it is defended by the fiercest men.
If he comes to the camp they will kill him for sure.

Our fate is forked.

It was rainy weather, and I wept by the hearth,
thinking of my Wulf's far wanderings;
one of the captains caught me in his arms.
It gladdened me then; but it grieved me too.

Wulf, my Wulf, it was wanting you
that made me sick, your seldom coming,
the hollowness at heart; not the hunger I spoke of.

Do you hear, Eadwacer? Our whelp
Wulf shall take to the wood.
What was never bound is broken easily,
our song together.

(Alexander 1977: 85)

Felmerülhet az olvasóban a kérdés: vajon nincs a vers fordíthatóságának nehéz volta kissé túldimenzionálva? Végére is elég természetes dolog az, hogy egy számunkra gyakorlatilag ismeretlen nyelven íródott szöveg meglehetősen nehéznek tűnik. Érdemes egyáltalán annyit problémázni ezen? Nincs más dolga a fordítónak, mint kiválasztani a

neki leginkább tetsző modern angol fordítást (van belőlük szép számmal, győzzön csak köztük válogatni), és annak alapján magyarázni az egészet. A kérdésre válaszként R. K. Gordon, a vers egyik modern angolra fordítójának szavait idézném:

Ez a vers meglehetősen homályos, és eddig többféleképpen értelmezték. Az Exeter Bookban közvetlenül a riddle-ök előtt szerepel, így sokáig ezt is ‘riddle’-nek (találós kérdés) hitték [...] Nehezen érthető szavak és kifejezések szerepelnek benne, ezért minden fordítás csupán kísérletnek tekinthető [...] ² (Gordon 1976: 83)

Ennek a vers műfajával kapcsolatos tévedésnek a nemcsak a vers kéziratbeli helye az oka, hanem annak igen rövid és rendkívül enigmatikus volta is. Mivel minden modern angol fordítás egyfajta értelmezés, így valójában lehet segítség is, de éppúgy félre is vezethet! Semmiképpen nem kerülhetjük meg az eredeti szöveg alapos tanulmányozását. Sokat elárul a vers homályos voltáról, hogy – mint az alábbiakból is kitűnik – az első két sornak négy különböző modern angol fordítását idézve nem találunk két teljesen ugyanazt jelentő megoldást! (Az alábbi szemelvényekben háromféle modern angol fordítás első két-két sora, illetve a cikk címadó sora szerepel, a negyedik változat pedig az előző oldalon szereplő teljes Michael Alexander-fordítás).

Részlet R. K. Gordon modern angol fordításából (Gordon 1976: 83):

Is to my people as if one gave them an offering.
Will they feed him, if he should feel want? [...]
I waited for my Wulf with far-wandering yearnings...

Részlet Richards Hamer modern angol fordításából (Hamer 1970: 85):

It is as though my people had been given
A present. They will wish to capture him
If he comes with a troop [...]
Grieved have I for my Wulf with distant longing...

2 Saját fordítás.

Részlet Louis J. Rodrigues modern angol fordításából (Rodrigues 1994: 61):

It is to my people as if one gave them a gift;
will they receive him if he comes as a threat? [...]
My Wulf's far-wanderings I suffered, hopeful...

Dehát hogyan lehetséges ez a több, különféle értelmezés? Ennek felderítésére kezdetként vegyük például a második félsor kulcsszavát (az utolsó előtti szó): a 'lac' pl. az általam használt óangol szótár szerint (Bosworth–Toller 1976) háromféle dolgot is jelenthet:

1. harc, küzdelem;
2. áldozat;
3. ajándék.

Hozzá kell tennem, hogy már az első két sorban sem ez az egyetlen többértelmű szó! A második sor cezúra előtti szava, az *áþecgan* jelentései: 'felfal', 'megöl', 'etet', 'fogad' (lakomára).

Érdekes adalék a vers nehéz voltához, hogy a vers olasz fordítója, Mariano Giracello fordításához azt az egyébként logikusnak tűnő megjegyzést írja olasz nyelvű blogjában (Giracello 2013), hogy az 'etet' jelentést akár nyugodtan el is lehet vetni, mivel ennek az adott szövegkontextusban nem lenne sok értelme. Nézzük meg azonban a három rövid modern angol fordításszemelvény első és utolsó darabját (lásd a előbbiekben felsorolt rövid fordításminták második sorát az első és a harmadik részletben): "Will they feed him...?", illetve az utolsó: "Will they receive him...?" Ez a megoldás persze csak úgy nyer értelmet, ha kérdésnek vesszük a mondatot, mivel az sem egyértelmű, hogy az állítás-e vagy kérdés. Mindenesetre ha arra számítanánk – amúgy teljesen logikusan –, hogy a szövegkontextus érdembeli segítséget nyújt majd ezeknek a többértelmű szavaknak a megfejtésében, bizony keservesen csalódnunk fogunk, hiszen a hatványozott balladai homály miatt az bizony nemigen nyújt bárminemű érdemleges kapaszkodót.

A második refrén utáni sor utolsó szava, a *dogode* például egyedül itt fordul elő írásos formában, az említett szótárakban 'kínlódik', 'szenved' a jelentése, a *dog*-ból levezetve (lásd: *kínlódik, mint kivert kutya; kutyául szenved*), ám létezik olyan kéziratmásolat, melyben a *dogode* szóban az első *d*-t *h*-ra javították, így 'gondol', 'remél' lenne a jelentése. Hasonló értelmezés szerepel az első és a harmadik rövid modern angol fordításrészletben:

I waited for my Wulf with far-wandering yearnings. (Gordon)

My Wulf's far-wanderings I suffered, hopeful. (Rodrigues) (kiemelés tőlem, KJ)

Mindkét változatot némileg félrevezetőnek érzem, mivel azt sugallják, hogy lehet várni valakit, illetve remélni valamit, holott erről bizony szó sincs... A legtöbb óangol elégiának vallásos kicsengésű befejezése van, kivéve a *Wulf*ot és a *Feleség fájdalmát*, mivel ebben a két versben, mint a cikk elején már utaltam rá, a helyzet reménytelen volta a vers végén sem oldódik fel.

Láthatjuk tehát, hogy mivel maga a vers alaphelyzete távolról sem egyértelmű, a szövegkörnyezet sem fog túlságosan sokat segíteni nekünk. Hiszen a fogalommá vált balladai homály és tömörség jellemezhetné a legjobban ezeknek az elégiáknak a légkörét, de időnként úgy érezhetjük, hogy még azon is messze túltesz. Többek közt éppen ez a balladai tömörség és homály az, amit olyan nehéz visszaadni, és különös módon szerintem ez magyarul jobban megvalósítható, mint modern angolban. A modern angolban ugyanis a rengeteg prepozíció miatt eleve 'felhígul' a vers (az óangol nyelvnek viszont más a szerkezete!), a szórend pedig túlságosan kötött ahhoz a modern angolban, hogy változtatni lehessen rajta. Ily módon a modern angol fordításban nemcsak a vers jelentése változhat meg jelentősen, hanem az alaphangulata is. Ezzel némileg összefüggő fordítási probléma az a bizonyos látszólagos egyszerűség. A modern angol szöveg olykor szinte prózaian egyszerű, ha ezt még magyarra áttesszük, esetleg az eredeti szöveg ismerete nélkül, egészen köznapi szavakkal, az eredeti drámai sűrűségből végképp nem sok marad, és kevésbé sikerült esetben az eredmény inkább prózához, mint vershez fog hasonlítani. Ennek illusztrálására idézném az eredeti vers két különleges szavát: az első a refrén utáni sor cezúra előtti szava, a *widlastum*, mely viszont kivételes módon majdnem minden modern angol fordításban *far wanderings*-ként szerepel, ezt jelenti ugyanis, ám egyetlen szóba sűrítve. A másik kedvenc szavam a „Wulf, min Wulf” utáni sor utolsó szava, a *seldcymas*, melyet ha megnézünk az alatta lévő Michael Alexander-féle fordításban, rájövünk, hogy teljesen jól értjük: „your seldom coming”, ismét egyetlen szóban a főnév és a hozzá tartozó melléknév, illetve határozószó. A versnek egyébként 2014-ben jelent meg a Jane Draycott nevű költőnő általi fordítása, *Song for Wulf* címen (Draycott 2014). Ez a modern versfordítás szép és líraian lágy, mégsem érzem igazán jó fordításnak, mivel az eredeti bizony kifejezetten kőkemény vers.

Fontosnak tartom megjegyezni, hogy a vers bő ezer éves kora ellenére figyelemre méltó utóélete van: ha beírjuk a címet a Google-ba, a nagyszámú találat közt találunk több

fordítást, elemzést, nem egyet blog formájában, ami ékesen bizonyítja, hogy a modern olvasót is erőteljesen foglalkoztathatja ez a vers. Olyan blogot is találunk, melynek írója többféle modern angol fordítást is készített a vershez (Burch 2010).

A vers homályos, nehezen fordítható voltát gyakorlatilag mindegyik „találat” említi; érzésem szerint ez nagyban hozzájárul vonzerejéhez. A cikk befejezéseként pedig bemutatom saját fordításomat (Mezey 1984: 163):

Wulf és Eadwacer

Népem harcosai	hajszolják, mint ordast.
Ha meglátják itt,	mindjárt megölik.
Más a mi utunk.	

Egyik szigeten Wulf,	én a másikon.
Enyém morotvával	körülvevett erőd.
Vérszomjas férfiak	védik a szigetet.
Ha meglátják itt,	mindjárt megölik.
Más a mi utunk.	

Wulfomtól távol	vágytól vergődtem,
záporosóban	könnyem hullott,
egy harcedzett férfi	fogadott házába,
megváltásom volt,	mégis gyöttelelem.
Wulf, kedves Wulf,	vágyam utánad
vette el erőm,	oly ritkán jöttél,
rettegés érted,	nem pedig éhség.
Hallod, Eadwacer?	Kettőnk kicsinyét
ordas viszi erdőbe.	
Könnyen szakad szét,	nem is volt közös
Kettőnk éneke.	

(Képes Júlia fordítása)

Források

- Alexander, M. 1977. *The Earliest English Poems*. London: Penguin Classics.
- Bosworth, J. – Toller, T. N. 1976. *An Anglo-Saxon Dictionary*. Oxford: Oxford University Press. <http://www.bosworthtoller.com>
- Burch, M. R. 2010. *Wulf and Eadwacer*: Modern English Translations, Paraphrase, History, Summary and Analysis. <http://www.thehypertexts.com/Wulf%20and%20Eadwacer%20Translation.htm>
- Draycott, J. 2014. *Translation*. <http://www.janedraycott.org.uk/translation.html>
- Hamer, R. 1970. *A Choice of Anglo-Saxon Verse*. London: Faber & Faber.
- Gordon, R. K. 1976. *Anglo-Saxon Poetry*. London: Everyman Library.
- Mezey Katalin (szerk.) 1984. *Színkép*. Budapest: Móra Kiadó.
- Molnár József – Simon Györgyi (szerk.) 1976. *Magyar nyelvemlékek*. Budapest: Tankönyvkiadó Vállalat.
- Rodrigues, L. J. 1994. *Anglo-Saxon Elegiac Verse*, Felinfach, Llanerch Publishers.
- Szenczi Miklós et al. (szerk.) 1986. *Klasszikus angol költők*. Budapest: Európa.

Irodalom

- Giracello, M. 2013. *Intentionally blank pages...* <http://iblackpages.blogspot.hu/2013/02/leodumis-minum-swylce-him-mon-lac-gife.html>
- Róna Éva 1967. *English Literature from the Beginnings to the Renaissance*. Budapest: Tankönyvkiadó Vállalat.

A KÖTET SZERZŐI

Fáy Tamás főiskolai docens, Eszterházy Károly Egyetem, Bölcsészettudományi Kar,
Német Nyelv és Irodalom Tanszék

Képes Júlia műfordító, szerkesztő, Eszterházy Károly Egyetem, Oktatáskutató és
Fejlesztő Intézet

Peterecz Zoltán főiskolai docens, Eszterházy Károly Egyetem, Bölcsészettudományi Kar,
Anglisztika és Amerikanisztika Intézet

Strickland-Pajtók Ágnes adjunktus, Eszterházy Károly Egyetem, Gazdaság- és
Társadalomtudományi Kar, Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék

Szép Beáta főiskolai docens, Eszterházy Károly Egyetem, Pedagógiai Kar, Idegen Nyelvi
Kommunikációs Intézet

Vermes Albert egyetemi docens, Eszterházy Károly Egyetem, Bölcsészettudományi Kar,
Anglisztika és Amerikanisztika Intézet

A konferenciakötet megjelenését az EFOP-3.6.1-16-2016-00001
Kutatási kapacitások és szolgáltatások
komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen c. projekt támogatta

SZÉCHENYI 2020

MAGYARORSZÁG
KORMÁNYA

Európai Unió
Európai Szociális
Alap

BEFEKTETÉS A JÖVŐBE